

Øvre Eiker kommune: Andre kulturminner fra nyere tid

Fagrapport nr. 3
Utarbeidet 2016/2017 på oppdrag av Øvre Eiker kommune

Denne rapporten er utarbeidet av Eiker Arkiv på grunnlag av Eiker Arkivs kulturminneregister, som bygger på frivillig registreringsarbeid. Rapporten er laget på bestilling fra Øvre Eiker kommune som grunnlag for arbeidet med en kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer. Rapporten er et supplement til fagrapport 2 om nyere tids kulturminner og må leses i sammenheng med denne.

Hokksund, april 2017

Bent Ek
tlf.984 22 480
bent.ek@eiker.org

Forsidebilde: Tømmerrenna i Hakavik skal være fra 1700-tallet og ble brukt til å frakte tømmer fra Øksne ned til Mastebogen ved Eikeren. I likhet med mange kulturminner i utmarka er den lite kjent og lite synlig på grunn av tett vegetasjon.

FOTO: BENT EK

Innhold:

1.	Mandat og omfang.....	s.5
2.	Identifisering av enkeltobjekter og lokaliteter.....	s.5
3.	Utvalgsriterier.....	s.6
4.	Kategorier.....	s.7
4.1	Jordbruk.....	s.9
4.1.1	Gamle gårdstun	
4.1.2	Setre/setervoller	
4.1.3	Husmannsplasser/utmarksboplasser	
4.2	Skogbruk.....	s.13
4.2.1	Tømmerkoier	
4.2.2	Tømmerveier og tømmerkast	
4.2.3	Brøtningsdammer	
4.2.4	Tømmerhengsler	
4.2.5	Dopper og landligger	
4.3	Fiske.....	s.17
4.3.1	Fiskebuer	
4.3.2	Fiskedammer	
4.3.2	Fiskeplasser	
4.4	Jakt/fangst.....	s.18
4.4.1	Bjørnestillinger	
4.4.2	Dyregraver	
4.5	Bolig/bosetning.....	s.18
4.6	Rekreasjon/fritid.....	s.19
4.6.1	Badeplasser	
4.6.2	Dansesletter/møteplasser	
4.6.3	Hytter	
4.6.4	Idrettsanlegg	
4.7	Industri, håndverk.....	s.23
4.7.1	Bergverk	
4.7.2	Kullmiler	
4.7.3	Møller og kverner	
4.7.4	Sagbruk	
4.7.5	Annen industri	
4.8	Handel.....	s.28
4.9	Ferdseil og samferdseil.....	s.29
4.9.1	Ferdselsveier	
4.9.2	Bruer og vadesteder	
4.9.3	Vadesteder	

4.9.4 Hestevanninger	
4.9.5 Leirplasser	
4.9.6 Drifteplasser:	
4.9.7 Båtstøer	
4.10 Forsvar.....	s.35
4.11 Gravminner.....	s.36
4.12 Overnatting/servering.....	s.36
4.13 Vannforsyning/renovasjon.....	s.36
4.13.1 Demninger	
4.13.2 Brønner/oller	
4.14 Bergkunst.....	s.37
4.15 Helse/pleie.....	s.38
4.16 Undervisning/forskning.....	s.38
4.17 Religion.....	s.39
4.18 Offentlig forvaltning.....	s.39
4.19 Hendelse/tradisjon.....	s.41
4.13.1 Varder	
4.13.2 Kasterøyser	
4.13.3 Natureseverdigheter	
4.20 Energiforsyning.....	s.43
4.20.1 Demninger	
4.20.2 Kraftverk	
4.21 Kultur.....	s.47
4.22 Kulturlandskap.....	s.49
4.23 Biologiske kulturminner.....	s.50
5. Forslag til utvalgte kulturminner og kulturmiljøer.....	s.51
5.1 Kulturminner i tilknytning til miljøer som er foreslått i fagrapport 1.....	s.51
5.2 Kulturminner i tilknytning til miljøer som er foreslått i fagrapport 2.....	s.55
5.3 Forslag til kulturmiljøer utover det som er foreslått i fagrapportene.....	s.56
5.4 Enkeltminner med verneverdi "svært høy".....	s.70
5.5 Enkeltminner med verneverdi "høy".....	s.71
6. Sammendrag.....	s.72

1. Mandat og omfang

I planprogrammet for kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer i Øvre Eiker fikk Eiker Arkiv i oppdrag å utarbeide en rapport for kategorien "andre kulturminner fra nyere tid", med register over kulturminner, forslag til verneliste og kartfestede forslag til hensynssoner for helhetlige miljøer. Samtidig ble Øvre Eiker Kulturminneråd oppnevnt som styringsgruppe for dette delprosjektet.

All registrering i felt er utført av frivillige. Dette arbeidet har pågått gjennom flere tiår, og de registrerte kulturminneobjektene har i løpet av de seinere år blitt systematisert av Eiker Arkiv til et register over kulturminner i Øvre Eiker. Prosjektet har mottatt økonomisk støtte fra Riksantikvaren, og disse midlene er brukt til skilting og skjøtsel av kulturminnene. Registreringsarbeidet utføres i samsvar med retningslinjene fra Riksantikvaren, og det vil bli sendt en egen rapport til Riksantikvaren når rapporten er blitt behandlet og kvalitetssikret som et ledd i arbeidet med Øvre Eikers kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer.

Den rapporten som nå foreligger er behandlet av Øvre Eiker Kulturminneråd i møter 11/10-2016 og 13/12-2016. I samsvar med planprogrammet for kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer i Øvre Eiker, overleveres rapporten til arbeidsgruppa som et innspill i arbeidet med planen.

2. Identifisering av enkeltobjekter og lokaliteter

Hensikten med denne rapporten er å dekke de kulturminnene som faller utenfor de to fagrapportene som utarbeides i forbindelse med kommunedelplanen – arkeologiske kulturminner (fagrapport 1) og bygninger fra nyere tid (fagrapport 2). I stor grad dreier dette seg om kulturminner i utmark, men det omfatter også enkelte objekter i innmark og tettbebyggelse.

Eiker Arkivs kulturminneregister inneholder også objekter som er behandlet i de to fagrapportene. Disse kulturminnene er derfor ikke vurdert i denne rapporten, men nevnes bare der de kan inngå som del av et kulturmiljø.

De fleste av disse kulturminnene i denne rapporten er ikke registrert i SEFRAK, Askeladden eller andre offentlige registre. De har derfor blitt registrert med et unikt nummer i Eiker Arkivs kulturminneregister. Eventuell registrering i Askeladden vil bli gjort i etterkant, etter at kulturminnene har fått en formell vernestatus.

Alt registreringsarbeid er utført av frivillige krefter. Arne Thorkildsen startet med dette alt på 1980-tallet.

FOTO: OLAV HOMLEBEKK

3. Utvalgskriterier

Rapporten tar utgangspunkt i de samme kriteriene for verdivurdering som er brukt i fagrapporten for bygninger fra nyere tid (Jo Sellægs metode). Størstedelen av objektene i kategorien «andre kulturminner» består av ruiner, som oppnår lav verdi som kulturminne i seg selv. Vi har likevel valgt å ta med en del objekter med lav verneverdi dersom de ligger innenfor de foreslåtte kulturmiljøene eller på andre måter har en beliggenhet som gjør dem interessante. Objektene er altså valgt ut ifra følgende tre kriterier:

- a) Det enkelte objektets verdi som kulturminne i seg selv (verneverdi)
- b) Nærheten til de foreslåtte kulturmiljøene i kommunedelplanen
- c) Synlighet og muligheter for pedagogisk bruk

Med hensyn til det siste kriteriet er det blant annet lagt vekt på nærhet til skoler og barnehager, slik at det er et potensiale for pedagogisk bruk. Dessuten er det valgt ut objekter som ligger i turområder i nærmiljøet og langs gamle ferdselsveier og merkede stier.

Også de kulturminnene som det ikke er foreslått å gi noen vernestatus, har helt klart verdi, som en del av bygdas og den enkelte gårds historie. Uavhengig av vernestatus bør det derfor være en oppgave å kartfeste og synliggjøre disse kulturminnene og deres historie.

Tuftene etter Møllasetra ved Røkebergjtjenna (øverst) og farene etter den gamle rideveien ved Kofstad på Fiskum (nederst) har kanskje begrenset verneverdi sammenliknet med de aller viktigste kulturminnene på Øvre Eiker. De er likevel gode eksempler på historiske spor som det kan være god grunn til å ta vare på.

FOTO: BENT EK

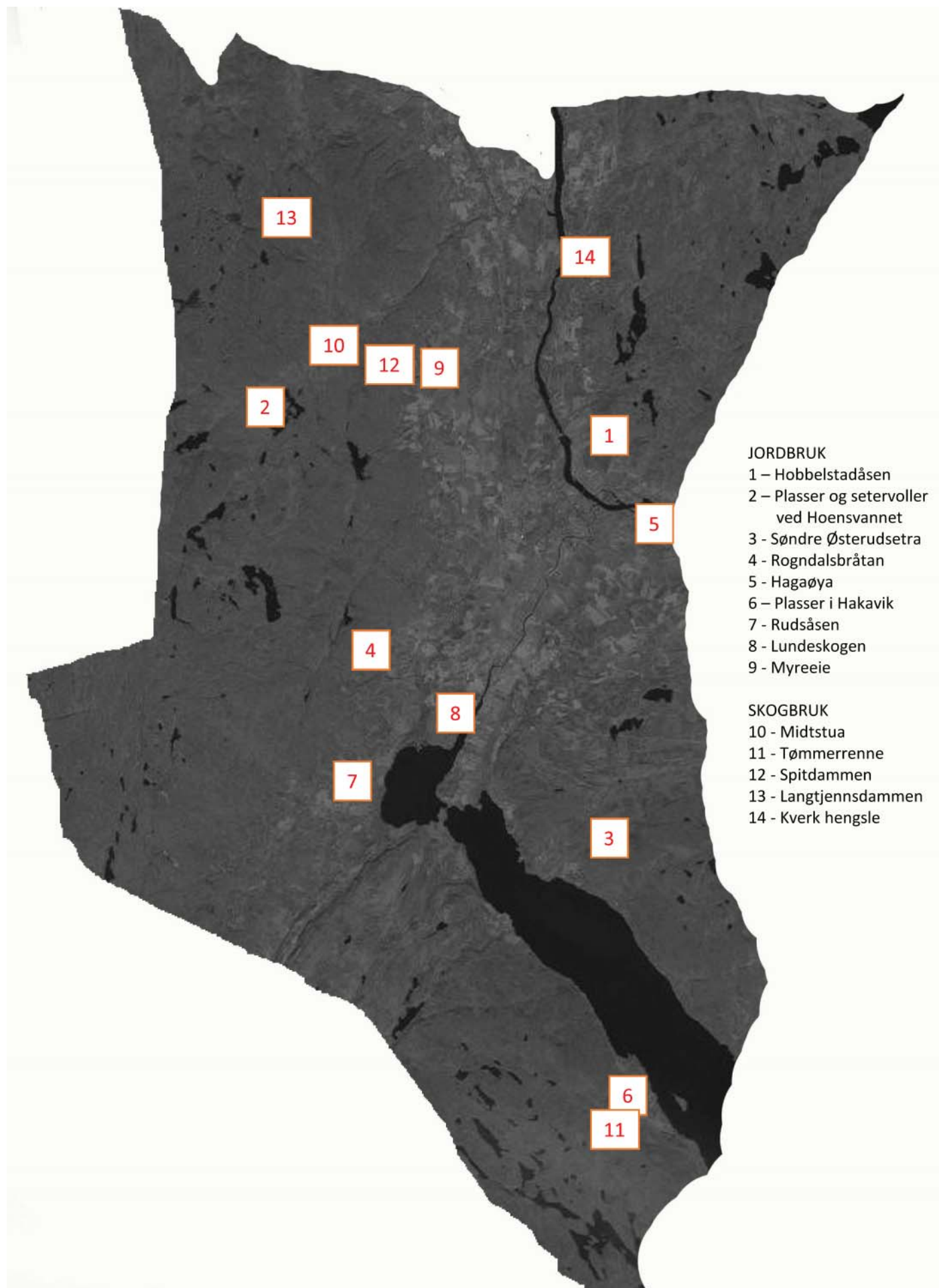
4. Kategorier

Inndelingen i kategorier bygger på Riksantikvarens registreringsskjema for lokale kulturminneregistreringer. Det følgende avsnittet inneholder en oversikt over antall objekter som er registrert, samt en kort begrunnelse for utvalget på 310 objekter som er foreslått tatt med i kommunedelplanen.

Kategorier	Svært høy	Høy	Middels	Lav	Sum	Tilknytning til kulturmiljøer
Jordbruk	0	2	3	44	49	
Gårdstun		2			2	
Seter			2	10	12	Hoensvannet
Husmannsplass				34	34	Hakavik, Hoensvannet, Hagaøya, Lunde, Myreslottet
Brønn			1		1	Aspesetra
Skogbruk	0	5	4	1	10	
Skogsarbeiderkoie			1		1	
Brøtning			3	1	4	
Fløting		5			5	Hagaøya, Kverk
Fiske	0	1	0	0	1	
Fiskebu		1			1	
Jakt	0	0	2	0	2	
Bjørnestillinger			2		2	
Rekreasjon/fritid	0	0	5	19	24	
Badeplasser			3		3	Hoensvannet, Sundhaugen, Gamle-Hokksund
Samlingssteder				7	7	Slottet
Hytter			2	4	6	
Idrettsanlegg				8	8	Slottet, Røkeberg
Industri/bergverk	5	45	66	7	123	
Bergverk	4	44	39	7	94	Skarragravene, Hasselverket, Krambudalen, Bergsgravene, Schwabegrava
Kullmiler			19		19	
Møller		1			1	
Sagbruk			1		1	Hakavik
Tømmerrenner			2		2	Hakavik
Tjæreovn			1		1	Hoensvannet
Teglverk			2		2	Fiskum kirkested
Tjæremiler			2		2	
Kalkovn	1				1	
Samferdsel	1	3	9	0	13	
Ferdselsveier		1	6		7	
Bruer	1				1	
Hestevanninger		1	2		3	
Leirplass		1			1	
Drifteplass			1		1	
Forsvar	7	11	1	0	19	
Cellehytter	7	10			17	Jungercellene
Lyttepost		1			1	
Radiosender			1		1	
Gravminner	2	10	0	0	12	Haug kirkested, Fiskum kirkested
Gravsteiner	2	10			12	
Vannforsyning	0	0	0	2	2	
Vanninntak				2	2	
Bergkunst	0	0	10	0	10	
Navneberg			10		10	
Helse	0	0	1	0	1	
Barnehjem			1		1	
Utdanning	0	0	1	0	1	
Grendeskoler			1		1	
Hendelse/tradisjon	0	0	7	4	11	
Varder			4		4	
Kasterøys			3		3	
Naturformasjoner				4	4	
Energiforsyning	0	9	4	0	13	
Demninger		9	2		11	
Kraftstasjoner			2		2	
Kultur	2	6	0	0	8	
Minnesmerker	2	6			8	
Kulturlandskap	0	2	1	6	9	
Jordbrukslandskap		2	1	6	9	
Biologiske kulturminner	0	4	0	0	4	
Frukttrær		3			3	
Parkanlegg		1			1	

Tabell 4.1: Verdivurdert kulturminner fordelt på hoved- og underkategorier

Oversiktskart 1: Kulturminner knyttet til jordbruk og skogbruk

4.1 Jordbruk

Jordbruket har gjennom flere tusen år vært den viktigste næringsveien på Øvre Eiker, og det har naturlig nok satt et sterkt preg på kulturlandskapet både i innmark og utmark. De kulturminnene som er registrert i tilknytning til jordbruk i denne sammenheng, ligger for en stor del i utmark og havnehager.

Arkeologiske funn viser at bruken av utmarka har vært omfattende og viktig alt i førhistorisk tid. Dette har imidlertid variert opp gjennom historien, og ødegårdsperioden i seinmiddelalderen må antas å være en periode da bruken var relativt liten. Med befolkningsøkningen fra 1500-tallet og framover ble utmarka gradvis tatt i bruk igjen, blant annet til husdyrbeite, seterdrift og rydding av husmannsplasser, samt rydding og dyrkning av eikrer og utslåtter. Fra slutten av 1800-tallet avtok denne bruken, slik at utmarka i dag først og fremst brukes til skogbruk, samt til jakt, fiske og friluftsliv.

Eiker Arkivs kulturminneregister omfatter 8 gamle gårdstun, 909 husmannsplasser/boplasser, 64 rydningsrøyser og andre typer dyrkningsspor (utenom boplassene) og 82 setre/setervoller

Disse sporene etter jordbruk i utmarka er en viktig dokumentasjon av bygdas jordbruks- og bosetningshistorie fra 1600-tallet og fram til siste del av 1900-tallet. Kunnskapen om beliggenhet, alder og bruk er sentral for å forstå utviklingen av jordbrukssamfunnet i denne perioden. Bare på et fåtall av disse stedene finnes det gammel bebyggelse. Disse bygningene er i dag sjeldne representanter for den bebyggelsen som tidligere fantes i utmarka og må derfor anses som verdifulle kulturminner. I de fleste tilfeller er disse bygningene registrert i SEFRAK og har dermed kommet med i fagrapporten om bygninger fra nyere tid. Noen få er derimot ikke SEFRAK-registrert, men foreslås vurdert på linje med de SEFRAK-registrerte bygningene. Ut over dette foreslås det å gi vernestatus til en del objekter ut ifra kriteriene om synlighet og potensiale for pedagogisk bruk.

4.1.1 Gamle gårdstun

Flytting av gårdstun var ikke uvanlig. Årsaken kunne være deling av gårder i flere bruk, men også ny jordbruksteknologi eller andre forhold som gjorde det ønskelig med en ny plassering av bebyggelsen. Svært få steder er det bevart spor etter de fraflyttede tunene.

Kulturminner

Gamle Hobbelstad og Sørinhaugen (Nordre Hobbelstad) er to gårdstun som ble fraflyttet på 1700-tallet. Alle tre ligger i Hobbelstadåsen rett øst for Hokksund sentrum, i et område der det også finnes gravhauger og gravfelt fra jernalderen (id-38938 og id-59220), samt husmannsplasser og andre dyrkningsspor fra nyere tid. Lokalitetene ligger i gangavstand fra Hokksund barneskole og i et område som benyttes til turgåing og friluftsliv. Det foreslås at disse tunene gis verneverdi «middels» (NR.1, KART 1).

4.1.2 Setre/setervoller

Det har trolig vært en form for seterdrift alt i førhistorisk tid, og bruken av setervoller i forbindelse med utmarksbeite ble trolig trappet opp på nytt fra 1600-tallet, da folketallet økte og førressursene begynte å bli knappe. I følge matrikelutkastet fra 1723 hadde 120 av gårdene på Eiker seter (96 av disse lå i dagens Øvre Eiker). Setertellingen fra 1933 omfatter 104 navngitte setre på Øvre Eiker.

Beliggenheten av setrene indikerer at det har vært «himsetre» nær bygda, som ble brukt på forsommeren og seinsommeren, samt «langsetre» lenger inn som var i bruk midt på sommeren.

Mange av disse setervollene gikk etter hvert over til å bli faste boplasser for husmenn. Det er derfor ikke noe skarpt skille mellom setre og husmannsplasser. Bruken av setring avtok raskt da meieriene kom på

slutten av 1800-tallet, men enkelte setre var i bruk helt fram til 1940-tallet. Noen setervoller brukes fortsatt som hytte/fritidsbolig, som oftest med nyere bebyggelse.

Bygninger på enkelte av de gamle setervollene er vurdert i forbindelse med bygningsregistreringen (fagrapport 2). Disse er ikke registrert her, men er tatt med i kartene over kulturmiljøer der dette er aktuelt (hovedavsnitt 6).

Kulturminner:

I området rundt Hoensvannet og i åsen opp mot Holtefjell er det registrert 4 setervoller i tillegg til de fire som er registrert i forbindelse med Fagrapport 2 (Skjølsetra, Gorudvollen, Homlebekksetra og Solbergsetra). De gamle seterveiene fortsetter som ferdselsveier til Numedal. Det finnes mer eller mindre tydelige spor etter flere av disse setervollene, som ligger i et hytteområde som også er mye brukt av allmenheten som turområde. Området ligger i sykkelavstand fra både Røren skole og Ormåsen skole. Det foreslås at disse setervollene gis vernestatus «Lav» til «Middels» (NR.2, KART 1).

Ved Søndre Østerudsetra finnes det rester av et primkokeri, som er det eneste registrerte kulturminnet i denne kategorien. Det foreslås at dette registreres som et kulturminne med verneverdi «Middels».

Ved Håresetra finnes det rester av en jordkjeller med kraftige gråsteinsmurer. Dette må være rester av en relativt sjelden bygning, som muligens kan være et primkokeri og som bør undersøkes nærmere. Det foreslås at dette registreres som et kulturminne med verneverdi «Middels» (NR.3, KART 1).

Her lå tunet på Nordre Hobbelstad fram til slutten av 1700-tallet. Syrinbusker er blant minnene fra den tida det var bebyggelse her, og stedet er i dag kjent som "Sørinhaugen". Bildet er tatt under Eiker Historielags høsttur i 2006, med grunneier Nils Petter Hobbelstad som omviser.

FOTO: BENT EK

4.1.3 Husmannsplasser/utmarksboplasser

Husmannsvesenet på Eiker kan ha røtter langt bakover i tid, men vokste særlig fram med befolkningsveksten fra første halvdel av 1700-tallet og nådde et høydepunkt rundt midten av 1800-tallet.

Opprinnelig var plassene nært knyttet til gårdsbrukene, og husmennene utgjorde en viktig del av arbeidskraften på mange gårder. De fleste gårder hadde 1-2 plasser. Plassene lå ofte nær bygda, i havnehager eller i et belte mellom innmark og utmark. Den største konsentrasjonen var imidlertid rundt mølle- og sagbrukssteder, jernverk eller annen industri, samt ved sundsteder og langs viktige ferdselsveier. Her ble ofte betegnelsen «strandsitter» brukt istedenfor «husmann». Dette ble etter hvert opphav til tettstedene på Eiker.

Utover på 1700-tallet ble det også ryddet husmannsplasser langt innover skogene, og en del setre ble tatt i bruk av fastboende husmenn. Særlig skjedde dette i områder der det var mye bergverksdrift, slik at husmennene hadde lønnet arbeid i gruvene, mens kone og barn drev plassen. På slike plasser var det vanlig å betale en årlig leie med penger istedenfor med pliktarbeid. Det forekom også at husmannsplassene hadde dyr fra gården på sommerbeite, slik at dette avløste den opprinnelige formen for seterdrift.

Etter midten av 1800-tallet sank antallet plasser, og en del ble også selveiere. I sentrale områder er fortsatt en hel del tidligere husmannsplasser bebodd, men som regel med nyere bebyggelse. I utmarka var de fleste plassene blitt fraflyttet rundt midten av 1900-tallet, men enkelte brukes fortsatt som hytte/fritidsbolig – oftest med bygninger av nyere dato.

Bygninger på en del av de gamle boplassene i utmarka vurdert i forbindelse med bygningsregistreringen (fagrapport 2). Disse er ikke registrert her, men er tatt med i kartene over kulturmiljøer der dette er aktuelt (hovedavsnitt 6).

Ruiner etter en bygning på Håresetra i Bingen. Kan dette være rester av et primkokeri av samme type som finnes på Søndre Østerudsetra?

FOTO: BENT EK

Kulturminner:

I området rundt Hoensvannet og innover mot Holtefjell er det registrert 36 husmannsplasser, noen av dem tidligere setervoller (se tidligere). Dette inkluderer blant annet Nordre Svartskurden (SEFRAK id- 06240301012/013), Søndre Svartskurden (SEFRAK id-06240301014/015) og Barlinddokka (SEFRAK id- 06240301017/018). Det foreslås å at disse gis verneverdi «Lav» til «Middels» (NR.2, KART 1 - se også tabell s.56-57 og kart s.66).

Rogndalsbråtan var opprinnelig husmannsplass under den adelige setegården Skjelbred, men ble selveierbruk alt på slutten av 1700-tallet. Dagens våningshus er trolig bygd i mellomkrigstida. En eldre låve (SEFRAK id- 06240104086) er i dag en ruin. Plassen var bebodd fram til midten av 1970-tallet og var dermed en av de siste utmarksboplassene (uten bilvei og elektrisitet) som ble fraflyttet. Selv om våningshuset er av forholdsvis ny dato, er det en viktig representant for den siste fasen av fast bosetning i utmarka. Det foreslås derfor at bygningene gis verneverdi «Lav» (NR.4, KART 1).

På Hagaøya ved Loesmoen, som er et offentlig friområde, er det tufter etter en husmannsplass, samt rester etter flere sommerfjøs. Øya ble brukt til sommerbeite fram til 1900-tallet. Sammen med de sporene som finnes på øya etter innretningene ved Stenberg hengsle utgjør dette et kulturmiljø. Det foreslås derfor at hustuftene gis verneverdi «Lav» (NR.5, KART 1 - se også tabell s.56-57 og kart s.65).

I Hakavik-området er det registrert tufter etter 11 husmannsplasser. Dette er spor etter en forholdsvis omfattende bosetning i dette området før Hakavik kraftverk ble bygd. Den var knyttet til en omfattende skogsdrift, med leilendingsbruk og skogplasser under Fossholm. En merket sykkelsti rundt Eikeren går gjennom dette området, der det er satt opp kulturminnetavler i samarbeid med Hakavik Vel. Det foreslås å inkluderes disse i kulturmiljøet «Hakavik» med verneverdi «Lav» (NR.6, KART 1 - se også tabell s.56-57 og kart s.60).

I området rundt Rudsåsen er det registrert spor etter 7 husmannsplasser, samt tydelige dyrkningsspor rundt de nedlagte småbrukene Nordre Flårud og Midtre Flårud. Dette er et område der det også er mange arkeologiske lokaliteter, samt kullmiler fra nyere tid (id- 111734). Det foreslås at disse tuftene etter plasser og dyrkningsspor gis verneverdi «Lav» (NR.7, KART 1).

I Lundeskauen er det registrert spor etter 3 plasser, som ligger i gårdens havnehager og med nær tilknytning til Vestfosselva. Området er i sykkelavstand fra Vestfossen skole. Det foreslås at disse tuftene inkluderes i kulturmiljøet «Lunde» (se Fagrapport 1, s.123) med verneverdi «Lav» (NR.8, KART 1 - se også tabell s.51 og kart s.55).

Rett sør for bygdeborgen ved Myre er det registrert tufter etter 1 husmannsplass. Det foreslås at disse tuftene inkluderes i kulturmiljøet «Myre» (se Fagrapport 1, s.69) med verneverdi «Lav» (NR.9, KART 1 - se også tabell s.51 og kart s.52).

Bebyggelsen på Rogndalsbråtan er et eksempel på at det ble satt opp nye hus på gamle boplasser i utmarka langt inn på 1900-tallet. Det var fast bosetning her fram til midten av 1970-tallet.

FOTO: BENT EK

4.2 Skogbruk

Skogbruket har helt siden middelalderen vært en viktig del av landbruket på Eiker – noe som blant annet går fram av at landets eldste bevarte tømmerkontrakt (datert 1340) er herfra. Det fikk et oppsving på 1500-tallet, da sagbruksnæringen vokste fram i distriktet, og det har fortsatt å ha betydning helt fram til vår tid.

Virksomheten omfattet tømmerhogst, tømmerkjørsel, brøtning i sideelvene og fløtning på Drammenselva. Traktorveier og skogsbilveier fra de seinere tiår er ikke tatt med i registreringen. Eiker Arkivs kulturminneregister omfatter 4 tømmerkoier, 14 veier og andre lokaliteter i forbindelse med tømmerkjørsel, 23 demninger og andre lokaliteter i forbindelse med brøtning, 3 lokaliteter i forbindelse med fløtingen på Drammenselva.

4.2.1 Tømmerkoier

Tømmerhoggerne overnattet ofte i primitive hytter av granbar «kjøyter», samt i nedlagte seterbuer og husmannsplasser. Det finnes derfor relativt få tømmerkoier som ble bygd til dette formålet, og disse er av forholdsvis ny dato. De stammer fra tiårene rundt midten av 1900-tallet - da den sosiale utviklingen var kommet så langt at skogierne var nødt til å tilby skogsarbeiderne noenlunde brukbare overnattingsforhold, men før bruken av traktor og anleggelsen av skogsbilveier gjorde det uaktuelt å overnatte i skogen. De tømmerkoiene som fortsatt eksisterer, brukes i dag som hytte/fritidsbolig.

Midtstua ligger i kommuneskogene – et større skogområde som kommunen kjøpte på 1920-tallet.

FOTO: BENT EK

Kulturminner:

Midtstua ble oppført i Myres skog tidlig på som tilholdssted for tømmerhoggere, og seinere overtatt av Øvre Eiker kommune. Få tømmerkoier av dette slaget er bevart, og til tross for bygningens relativt lave alder foreslås det derfor at den registreres som kulturminne med verneverdi «Middels» (NR.10, KART 1).

4.2.2 Tømmerveier og tømmerkast

Tømmertransporten foregikk om vinteren, og den fulgte spesielle «vinterveier», som i motsetning til sommerveiene gikk over myrer og tjern. Ingen slike vinterveier er registrert i sin helhet.

På mange av disse gamle tømmerveiene finnes det partier der det er lagt ned et betydelig arbeid for å gjøre transport med hest og slede mulig. Oftest er dette bare korte veistumper, siden det bare var nødvendig å tilrettelegge veien der det var spesielt bratt og kronglete. Noen steder måtte tømmerlasset løses opp og bare noen få stokker fraktes av gangen – dette ble kalt «kippkjøring». Andre steder var terrenget så bratt at det ikke var framkommelig med hest. Her ble tømmeret sendt utfor fjellskrenten på spesielle steder der risikoen for skade var minst. Enkelte steder ble det også bygd tømmerrenner.

Mange av de gamle tømmerveiene er bevart rundt omkring i skogene på Eiker, men bare noen ganske få er registrert. Minnet om tømmerkastene er til dels bevart gjennom stedsnavn, men det er lite eller ingenting igjen av de fysiske innretningene. Det foreslås derfor å vente til registreringsarbeidet har kommet lenger med å gi vernestatus til noen av disse kulturminnene.

4.2.3 Brøtningsdammer og damvokterstuer

Brøtning var betegnelsen som ble brukt på transport av tømmer i sideelver og bekker (i motsetning til «fløtningen» på Drammenselva). Brøtningen foregikk i vårflommen, ved at vannet ble samlet opp ved hjelp av demninger «brøtningsdammer»). En viss tømmermengde ble sluppet sammen med vannet, før lukene ble stengt og vannet samlet opp på nytt. Dette var viktig sesongarbeid for dem som bodde i nærheten av brøtningselvene.

Bingsvassdraget var utvilsomt det viktigste brøtningsvassdraget på Eiker. Her ble virksomheten organisert av Bingselvas Fellesfløtning, som hadde en rekke demninger langs vassdraget – til dels gamle steindammer som var anlagt av Hassel jernverk. Dessuten foregikk det i perioder brøtning i Dørja og Hakavikelva, samt i Liervassdraget, der noen av de innerste vannene ligger på Øvre Eiker.

Damvokterstua ved Langtjern. Regulering av små tjern og bekker med minimal vannføring bidro til at det var mulig med tømmerbrøtning i Bingsvassdraget.

FOTO: NARVE KLÆGSTAD

Kulturminner:

Tømmerrenna i Hakavikvassdraget var ei kunstig vannrenne som ble brukt til å fløte tømmer fra Øksne ned Eikeren, en strekning på over 4 km. Skogen tilhørte Fossesholm-godset, og tømmerrenna skal være anlagt på 1700-tallet. Bare enkelte steder finnes det fortsatt spor etter renna. Det foreslås at disse inkluderes i kulturmiljøet «Hakavik» med verneverdi «Middels» (NR.11, KART 1 - - se også tabell s.56-57 og kart s.60).

Spitdammen i Bingsvassdraget er en betongdam som er bygd tidlig på 1900-tallet. Det var en viktig brøtningsdam, og til tross for at den er av forholdsvis ny dato, foreslås det å gi den verneverdi «Lav» (NR.12, KART 1).

Demingen og damvokterstua ved Langtjern var også et ledd i brøtningen i Bingsvassdraget og et eksempel på at små vann og bekker langt inne på Holtefjell ble regulert. Demningen stammer trolig fra Hasselverkets tid, men er ombygd tidlig på 1900-tallet og brukt i forbindelse med brøtningen. Det foreslås at demningen og damvokterstua gis status som kulturminne med verneverdi «Middels» (NR.13, KART 1).

4.2.4 Tømmerhengsler

Fløtingen av tømmer i Drammenselva ble helt fra 1500-tallet organisert gjennom opprettelsen av «hengsler», der tømmeret ble samlet opp. Det var to hovedtyper: «oppsamlingshengsler», som regulerte mengden av tømmer som ble sluppet nedover vassdraget, og «sorteringshengsler» der stokkene ble sortert etter eier.

Kverk nedenfor Skotselv var det siste store oppsamlingshengslet i Drammensvassdraget, og i lange perioder ett av de viktigste knutepunktene i fløtningen. Andre hengsler på Øvre Eiker var Hyttestøhengslet, Knivestøhengslet, Storhengslet og Tensjøhengslet.

Tensjøhengslet var egentlig en del av Stenberg hengsle på Nedre Eiker, som fra midten av 1800-tallet var det viktigste sorteringshengslet i Drammensvassdraget. Her ble tømmeret sortert som skulle til de ulike sagbrukene og fabrikkene fra Vestfossen og ned til Drammen by, samt det som skulle eksporteres som bjelketømmer. En del av innretningene knyttet til Stenberg lå på Øvre Eiker.

Kulturminner:

Ved Kverk hengsle står fortsatt den gamle bua som ble brukt som hvile- og spisebrakke av arbeiderne. Det er dessuten lensefester og støpte murer som var en del av innretningene ved hengslet. Det foreslås at området får status som et verneverdig kulturmiljø og at enkeltobjektene i området får verneverdi «Høy». (NR.14, KART 1 - se også se tabell s.56-57 og kart s.64).

På Hagaøya er det bevart noen rester av innretningene fra Stenberg hengsle/Tensjøhengslet. Dette gjelder lensefestene for den store «Skrålensa» som gikk tvers over Drammenselva, samt det såkalte «Spellet», som ble brukt til å manøvrere lensa som styrte tømmeret inn i Tensjø eller ned til Stenberg. I og med at alle rester etter Stenberg hengsle på Nedre Eiker er fjernet, er dette de eneste sporene som finnes etter det viktigste tømmerhengslet i Drammensvassdraget. Det foreslås derfor at Spellet og lensefestene gis verneverdi «Middels» og får status som et kulturmiljø sammen med dyrkningsspor og hustufter på Hagaøya (NR.5, KART 1 - se også se tabell s.56-57 og kart s.65).

4.2.5 Dopper og landligger

Langs deler av Drammenselva finnes det fortsatt «dopper» som ble brukt som feste for de store tømmerlensene. Dette er viktige innretninger og interessante kulturminner, men i praksis vil det være nesten umulig å vedlikeholde og bevare disse doppene.

Flere steder langs elva har det vært landligge for tømmer. Det er i dag få synlige spor etter dette, og det foreslås ikke å gi noe av dette status som verneverdige kulturminner.

Spisebrakka som ble brukt av fløterne ved Kverk hengsle.

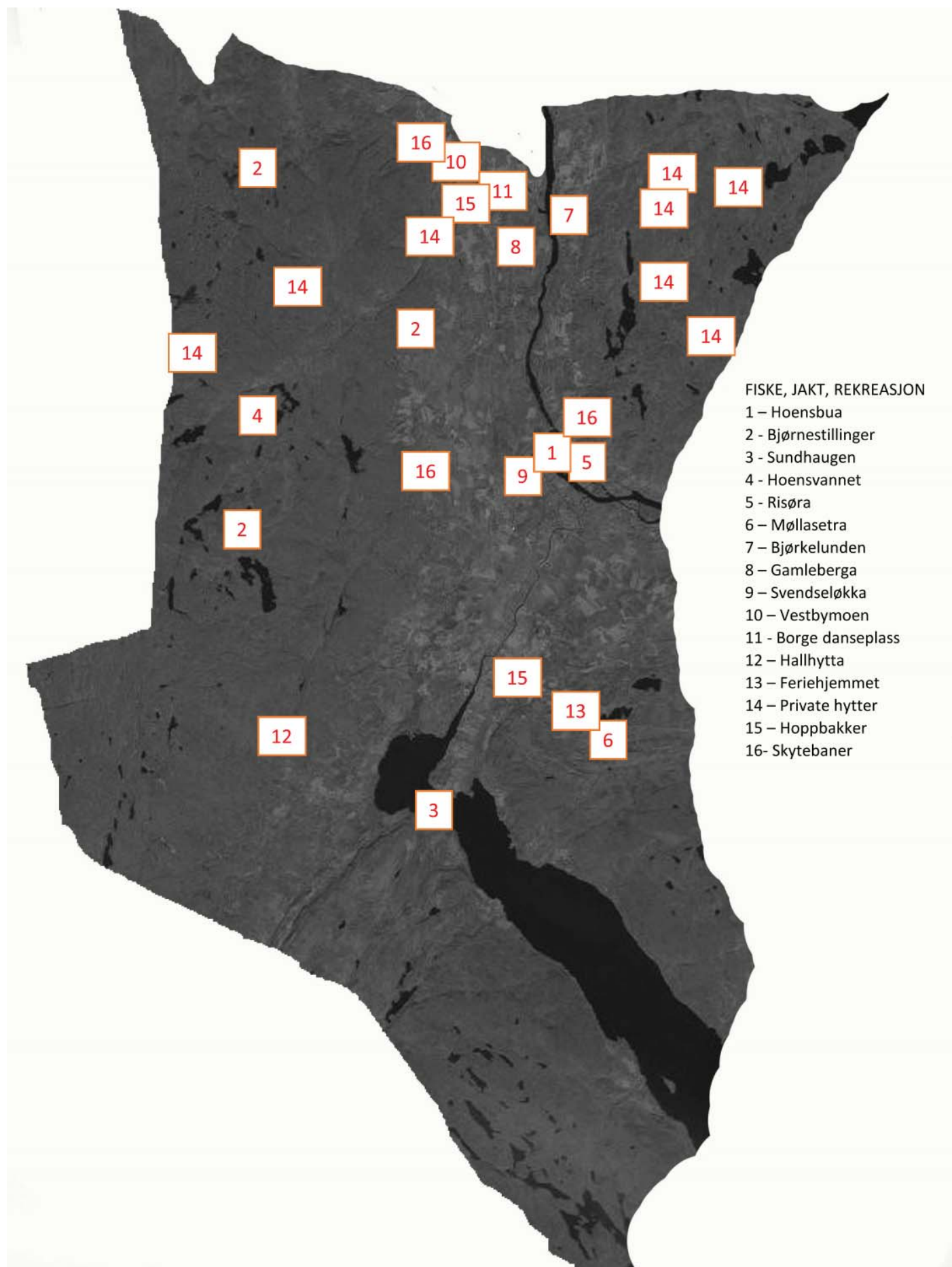
FOTO: BENT EK

«Spellet» på Hagaøya er i dag nesten det eneste sporet som er igjen etter den omfattende virksomheten rundt Stenberg hengsle.

FOTO: BENT EK

Oversiktskart 2: Kulturminner knyttet til jakt, fiske og rekreasjon

4.3 Fiske

Sammenliknet med jord- og skogbruket har fiske hatt forholdsvis liten betydning på Eiker. Laksefisket i Drammenselva, og spesielt rundt Hellefossen, var imidlertid viktig for gårdene i nærheten og for framveksten av en tettbebyggelse i Hokksund. Gjennom flere hundre år ble det drevet fiske med faste innretninger (mælefiske, flakefiske), fra båt med garn og vad og med snøre og stang. Sportsfisket ved Hellefossen er i dag en viktig del av turistnæringen på Øvre Eiker.

Også i elver og vann for øvrig har fisket representert en ikke ubetydelig form for «matauk», både langs hovedvassdragene og i skogsområdene. Fiskebuer og fiskehytter ble brukt til oppbevaring av garn og annen redskap og til ly for vær og vind.

Eiker var et pionerområde når det gjaldt fiskeoppdrett, og flere steder fantes det fiskedammer. Dette kultiveringsarbeidet drives i dag av ulike foreninger, som også administrerer ordninger med sportsfiske i utmarka.

Eiker Arkivs registrerte kulturminnene i denne kategorien omfatter 4 fiskebuer, 6 fiskedammer, 4 fiskeplasser.

4.3.1 Fiskebuer

Mange av gårdene langs Drammenselva har hatt egne fiskebuer, og i Dynge ved Hokksund var det en rekke slike buer som ble brukt til oppbevaring av garn og redskap. Få av disse buene er bevart i dag.

Nedre Hoens fiskebu er et minne fra det tradisjonelle laksefisket ved Hellefossen. Laksefisket alene var verdt omtrent like mye som de største gårdene i bygda.

FOTO: BENT EK

Kulturminner:

Den gamle fiskebua på gården Nedre Hoen er bevart, til dels med inventar, slik den sto da den var i bruk fram til begynnelsen av 1970-tallet. Den er i dag ganske enestående i sitt slag og representerer en type kulturminne som det knapt nok er flere igjen av. Det foreslås derfor at den gis verneverdi «Høy» (NR.1, KART 2).

4.3.2 Fiskedammer

Tradisjonen med fiskedammer går trolig tilbake til de adelige setegårdene, der karpedammer var en vanlig innretning på 1700-tallet. Slike dammer ble aldri vanlig, men ble likevel forsøkt på enkelte gårder. Her ble det også eksperimentert med fiskeyngel, som ble satt ut i fiskevann.

En foregangsperson i det moderne kultiveringsarbeidet var Jacob Sandungen, og fra ham går det en tradisjon fram til det moderne kultiveringsarbeidet, som i dag drives av ulike jeger- og fiskerforeninger. Få slike anlegg er imidlertid registrert og tidfestet, og inntil videre foreslås det ikke å gi status som verneverdig kulturminne til noen av objektene i denne kategorien.

4.3.3 Fiskeplasser

Av mange gode fiskeplasser er kun et fåtall registrert, og det er ingen fysiske innretninger knyttet til disse stedene. Det foreslås derfor å vente til registreringsarbeidet har kommet lenger med å gi vernestatus til denne typen kulturminner.

4.4. Jakt/fangst

Ulike former for jakt, fangst og sanking av bær har alltid foregått i utmarka, men den økonomiske betydningen av dette har nok vært begrenset, og den har trolig blitt stadig mindre. En del stedsnavn kan knyttes til jakt og fangst, men bortsett fra jakthytter – som er lagt til kategorien «Fritid/rekreasjon» - har disse aktivitetene etterlatt seg få fysiske spor. Unntakene er dyregraver og bjørnestillinger.

Eiker Arkivs registrerte kulturminner i denne kategorien omfatter 4 bjørnestillinger.

4.4.1 Bjørnestillinger

På Eiker ble det i perioden på 1700- og 1800-tallet drevet aktiv jakt på bjørn og ulv. En viktig årsak til dette var at myndighetene utbetalte premie for felling av rovdyr, og dette er også grunnen til at denne typen jakt er registrert i skriftlige kilder. Spesielt ved bjørnejakt ble det gjerne bygd opp stillinger av stein og tømmer der en kunne ligge i skjul og samtidig ha en viss form for beskyttelse. Det er ofte knyttet stedsnavn til slike plasser, og noen av stedene finnes det fortsatt spor etter slike bjørnestillinger.

Kulturminner:

Det er registrert en bjørnestiling nær Jungercellene, en i Hjemskogen under Myre og to stykker i Stilingsåsen under Vestby. Det foreslås at disse registreres som kulturminner med verneverdi «Middels» (NR.2, KART 2).

4.4.2 Dyregraver

Bruken av dyregraver er en svært gammel fangstmetode, og disse gravene er ofte registrert som arkeologiske kulturminner. Metoden kan også ha vært brukt i nyere tid. Det foreslås derfor å vente til registreringsarbeidet har kommet lenger med å gi vernestatus til denne typen kulturminner.

4.5 Bolig/bosetning

Det er ikke registrert boliger ut over de boplassene som er registrert i kategoriene jordbruk, skogbruk og gruvedrift.

4.6 Rekreasjon/fritid

Utmarka har i en viss forstand alltid vært kombinert med ulike former for rekreasjon og fritidsaktivitet, men i eldre tid var dette gjerne kombinert med «matnyttig» aktivitet som jakt, fiske, bærsanking og liknende. Først fra begynnelsen av 1900-tallet fikk denne typen aktiviteter stadig sterkere preg av rein rekreasjon og fornøyelse, og kombinasjonen med matnyttig aktivitet varte lenge – og eksisterer til dels fortsatt. Samtidig er det liten tvil om at folk, og kanskje særlig de yngre, også langt tilbake har hatt samlingssteder utenom gårder og tettsteder, og gjerne i utmarka.

Eiker Arkivs registrerte kulturminner i denne kategorien omfatter 4 badeplasser, 16 dansesletter/samlingssteder, 22 hytter, 4 skytebaner, 11 hoppbakker.

4.6.1 Badeplasser/møteplasser

På Eiker finnes det utallige badeplasser, innsjøer og tjern, elver og bekker. De fleste har hatt en helt lokal bruk, og bare et svært lite antall er foreløpig registrert i Eiker Arkivs kulturminneregister. Imidlertid kan det vurderes å gi vernestatus til to av de mest brukte offentlige badeplassene, som begge ligger innenfor foreslåtte kulturmiljøer.

Kulturminner:

Sundhaugen, som har strand både til Fiskumvannet og Eikeren har lenge vært en viktig badeplass, og en del av miljøet rundt Sundhaugen Turistpaviljong, som er vurdert i forbindelse med fagrapport 2. Det foreslås at badeplassen gis status som kulturminne med verneverdi "Middels" (NR.3, KART 2 - se også tabell s.56-57 og kart s.62).

Badeplassen ved Hoensvannet er et resultat av reguleringen av Hoensvassdraget og har i mange år vært et viktig utfartssted for befolkningen på Øvre Eiker. Det foreslås at badeplassen gis status som kulturminne med verneverdi "Middels" (NR.4, KART 2 - se også tabell s.56-57 og kart s.66).

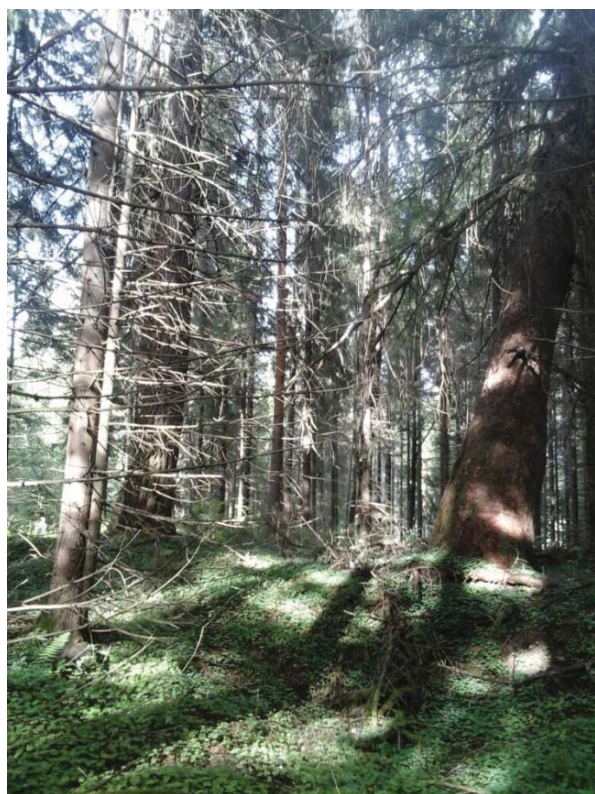
Risøra og elvebredden i Gamle-Hokksund var viktig som bade- og leikeplass, men også som båtplass, vaskeplass m.m. . Det foreslås at området inkluderes i kulturmiljøet «Gamle-Hokksund» (se Fagrapport 2, s.28-35) med verneverdi "Middels" (NR.45, KART 2).

4.6.2 Dansesletter/møteplasser

En form for bruk av utmarka til rekreasjon som antakelig har røtter langt tilbake i tid, er samlingssteder der det var musikk og dans – fortrinnsvis i sommerhalvåret. Flere slike «dancesletter» er kjent fra både skriftlige og muntlige kilder på 1800- og 1900-tallet. De kunne også bli brukt til ulike former for stevner og møtevirksomhet – for eksempel av politiske og religiøse organisasjoner.

Kulturminner:

Det foreslås at et utvalg av slike møteplasser registreres som verneverdige kulturminner med verdi "Lav": Møllasetra ved Røkebergstjerna (NR.6, KART 2), Bjørkelunden i Knivedalen (NR.7, KART 2), Gamleberga under Stormoen (NR.8, KART 2), Svendseløkka ved Hoenselva (NR.9, KART 2), Dansesletta på Vestbymoene (NR.10, KART 2) og Dansesplass ved Borge (NR.11, KART 2). Den sistnevnte ligger rett

Gamleberga var et samlingssted for folk på Burud og Skotsmoen. De to store lerketrærne ble antakelig plantet her på 1800-tallet.

FOTO: BENT EK

Fredfoss Tekstilarbeider-forenings «feriehem» ved Røkeberg-tjenna er nå overtatt av Øvre Eiker Røde Kors. Et godt eksempel på «vern gjennom bruk».

FOTO: BENT EK

sør for bygdeborgen på Ristvedtkollen og foreslås inkludert i kulturmiljøet «Slottet i Bingen» (se Fagrapport 1, s.95) - se også tabell s.51 og kart s.54.

4.6.3 Hytter

Bygging av hytter som først og fremst ble brukt til jakt og fiske forekommer alt på 1800-tallet, men dette var noe som først og fremst fikk et stort omfang fra mellomkrigstida og fram til de første tiårene etter andre verdenskrig. Det gjenspeiler en epoke da folk flest hadde begynt å få fritid, samtidig som økonomien satte begrensninger på mulighetene for å reise ut av bygda på ferie eller helgeturer.

Disse hyttene representerer en overgangsfase i bruken av utmarka, da seterdriften og den faste bosetningen var på vei til å forsvinne, samtidig som skogsområdene i stadig større grad ble tatt i bruk til fritid og rekreasjon - i første omgang i forbindelse med jakt og fisker, men etter hvert også til turer med familie og venner både sommer og vinter.

Etter hvert ble det også anlagt en del "turisthytter", som var serveringssteder for skiløpere og fotturister. En tredje type hytter var de såkalte "ferieheimene" som en del bedrifter og fagforeninger opprettet som feriested for sine ansatte/medlemmer.

Kulturminner:

Hallhytta på Fiskum var opprinnelig ei privat hytte som tilhørte grosserer Hall. Han var gift med operasanger Kirsten Flagstad, som flere ganger ferierte på hytta. Nå har Fiskum Idrettslag i flere tiår drevet hytta som serveringssted for skiløpere. Det foreslås at den registreres som kulturminne med verneverdi "Middels" (NR.12, KART 2).

Feriehemmet ved Røkeberg-tjenna ble bygd i mellomkrigstiden av Fredfoss Uldvarefabrikk som feriested for arbeiderne. Det foreslås at den registreres som kulturminne med verneverdi "Middels" (NR.13, KART 2).

Et lite utvalg av små jakt- og fiskehytter fra første del av 1900-tallet foreslås å bli gitt status som kul-

turminner med verneverdi "Lav": Hygga, Warloffhytta, Vindheim, Suserstua, Snaukollstua, Brennastua, Trollheim og Tryggjtjernhytta (NR.14, KART 2).

4.6.4 Idrettsanlegg

Skibakker og akebakker fantes nær sagt over alt. Spesielle samlingssteder var hoppbakkene, som fantes i mange ulike størrelser og utforminger. De fleste av disse finnes det ingen spor igjen etter, og bare et fåtall av dem er registrert i Eiker Arkivs kulturminneregister. Dette er vel en kategori der registrering av navn og beliggenhet er det mest interessant. Dersom fysiske spor skal vernes, kan det eventuelt gjøres der de ligger innenfor verneverdige kulturmiljøer. Dette vil også synliggjøre at kulturminnene ikke alltid har hatt samme vern som i vår tid.

Kulturminner:

Smørgravbakken var en av de større bakkene i kommunen, og den var i mange år hovedbakken for Vestfossen Idrettsforening. Fundamentene etter stillaset er fortsatt synlig og ligger inne i et gravfelt fra jernalderen (id- 174268) - se Fagrapport 1, s.82. Denne foreslås som kulturminne med verneverdi "Lav" (NR.15, KART 2 - se også tabell s.51 og kart s.53).

Ristvedtkollen og Hyttebakken ligger innenfor det foreslåtte kulturmiljøet «Slottet i Bingen» (Fagrapport 1, s.95) og foreslås inkludert i dette med verneverdi «Lav» (NR.15, KART 2 - se også tabell s.51 og kart s.54).

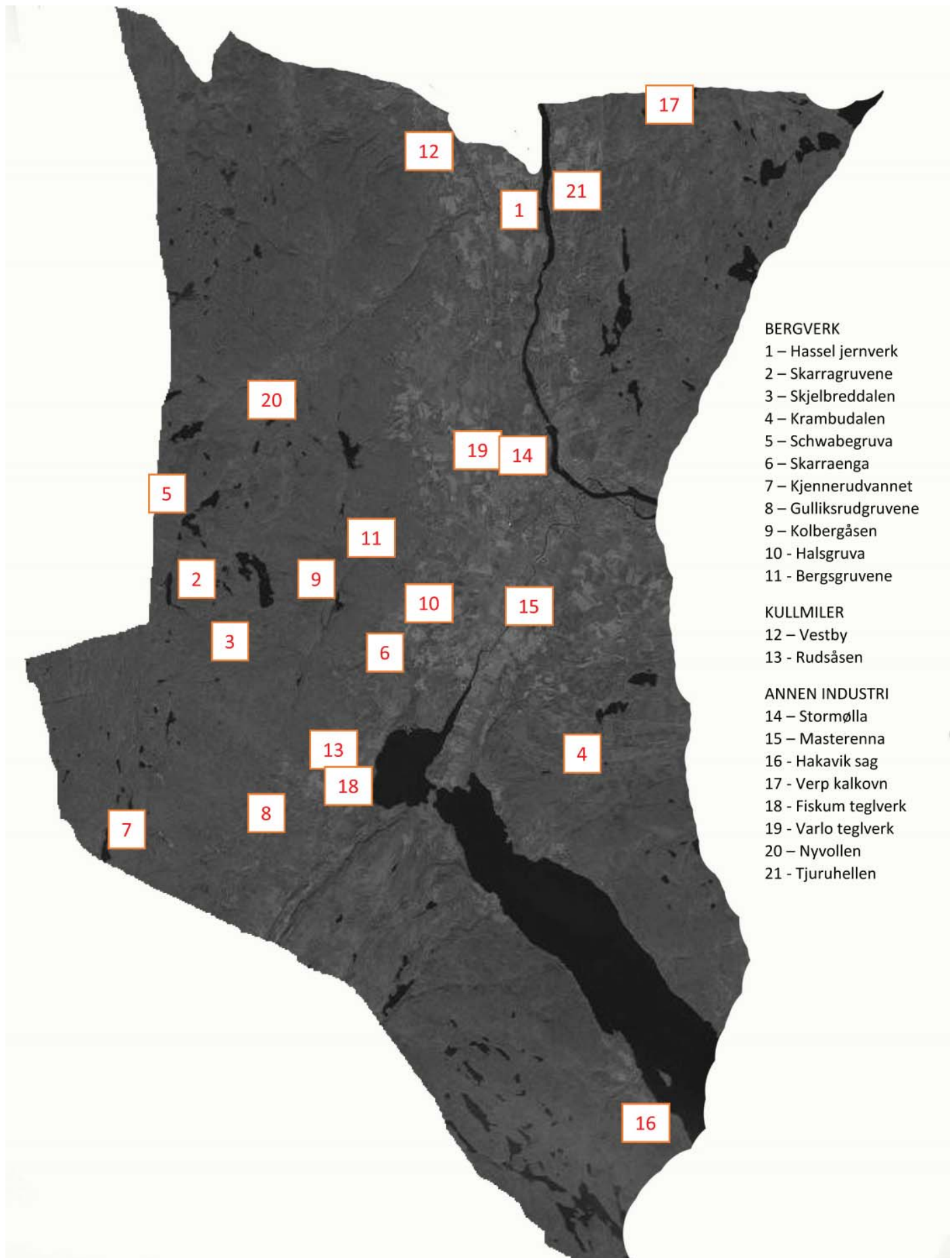
Tre gamle skytterbaner er registrert – Eker skytterlags bane ved Hobbestad («Skytterhaugen»), Bingen skytterlags bane på Vestbymoen og Skytterlaget Fremads bane ved Haugset. Disse foreslås som kulturminne med verneverdi "Lav" (NR.16 - KART 2).

Skytterhaugen ved Hobbestad ble anlagt midt i et gravfelt fra jernalderen – en påminnelse om at en ikke alltid har hatt stort fokus på kulturminnevern.

FOTO: BENT EK

Oversiktskart 3: Kulturminner knyttet til industri og bergverksdrift

4.7 Industri, håndverk

Ulike former for håndverk og industriell virksomhet har lange tradisjoner på Eiker. Til dels var dette virksomhet som var knyttet til gårdsdriften, som bekkverkner, gårdssager og smier, men også mindre teglverk, kalkovner, tjæreovner og liknende. Med unntak av noen gårdssmier, er det ikke bevart bygninger etter denne typen virksomhet. Industrivirksomhet i større omfang ble introdusert med vannsagene på 1500-tallet. Ved mange av fossefallene på Eiker var det eksportsagbruk – de største i Vestfossen og Skotselv.

Samtidig var det betydelig bergverksdrift på 16-og 1700-tallet, til dels i regi av Kongsberg sølvverk. En spesiell plass i den tidlige industrihistorien har Hassel jernverk (1649-ca.1870), Nøstetangen glassverk (1741-1776) og Ekers Papirfabrik (1801-1879). Utover på 1800-tallet vokste det fram en variert småindustri, som blant annet besto av tekstilfabrikker, teglverk, bryggerier og tresliperier. Storindustriens gjennombrudd kom på siste del 1880-tallet, med etableringen av Vestfos Cellulosefabrik, Skotselv Cellulosefabrik og Hellefos Træsliberi. Tidlig på 1900-tallet, med innføringen av elektrisk kraft, fulgte en ny etableringsbølge som blant annet omfattet sagbruk, trevarefabrikker, konfeksjonsindustri og mekaniske verksteder.

Svært mye av denne industrivirksomheten har vært knyttet til fossefall, slik at sporene etter den eldste virksomheten har blitt fjernet når nye bedrifter ble etablert. Det mest interessante blir derfor det som er bevart av fabrikkbygninger fra 1900-tallet, og som er vurdert i forbindelse med rapporten om verneverdig bebyggelse. Det samme gjelder bygninger som har vært knyttet til ulike typer håndverk. I utmarka er det bare registrert noen ganske få enkeltminner etter industriell virksomhet.

Derimot er det registrert en rekke spor etter bergverk, både i form av gruver og skjerp, kullmiler, bygninger og tekniske innretninger i forbindelse med bergverksdriften. I alder strekker disse seg fra begynnelsen av 1600-tallet og fram til begynnelsen av 1900-tallet, men enkeltminnene kan ofte være vanskelig å datere, blant annet fordi det ofte har foregått drift i flere perioder.

Eiker Arkivs registrerte kulturminnene i denne kategorien omfatter: 105 gruver og skjerp, til dels med ruiner av bygninger og tekniske innretninger, 26 kullmiler, 51 møller/bekkekverner, 59 sagbruk, 13 teglverk, 2 stampemøller, 1 kalkovn, 2 tjæreovner, 1 glassverk, 1 treoljefabrikk, 4 torvdriftsanlegg, 2 smier.

4.7.1 Bergverk

Denne virksomheten kan dokumenteres tilbake til 1602, da kong Christian IV etablert smeltehytte i Vestfossen og satt i gang malmleting på Eiker og i nabobygdene. I 1649 ble Hassel jernverk etablert, med masovn ved Bingselva i Skotselv og gruver på Modum. Elva ble utbygd med en rekke demninger og ulike tekniske innretninger både på Eiker og Modum. Fra 1700-tallet foregikk gruedriften i den nordvestre delen av Eiker i stor grad i regi av Kongsberg sølvverk, og flere av de største gruveområdene på Eiker må sees som et ledd i sølvverkets virksomhet. Flere av disse stedene ble også drevet av private foretak i seinere perioder. I andre deler av bygda hadde Eidsfos jernverk gruver, og på 1800-tallet var det i perioder betydelig drift ved Eker kobberverk i regi av ulike selskaper. Tidlig på 1900-tallet herjet det en såkalt "skjerpfeber", som har satt mange spor etter seg i form av mindre skjerp mange steder i utmarka.

Restene etter masovnen ved Hasselverket er bevart under et vernebygg som Skotselv grendeutvalg har satt opp.

FOTO: BENT EK

«Nedre Mundlock» er inngangen til Skarra-gruvenes lengste stoll, som går mer enn 500 meter innover i fjellet.

FOTO: BENT EK

Kulturminner:

Hassel jernverk har en spesiell posisjon i Eikers bergverkhistorie, både fordi driften pågikk i over 200 år og fordi dette var et selvstendig verk, med egen masovn, hammere, administrasjon, bruksskole o.s.v. Restene av masovnen, med spor etter demning og vannrenne er bevart, og det foreslås at dette får status som kulturminne med verneverdi "Høy". Dette området må sees i sammenheng med den vedtaksfredede Daler gård (SEFRAK- 06240503035) og Düvelgården (SEFRAK- 06240503034), som begge var knyttet til verket. Dessuten bør eventuelle rester etter verkets stangjernshammere ved Hærebrufossen undersøkes nærmere. Verkets brønner langs den gamle Bingsveien og demningene i Bingsvassdraget er også en viktig del av Hasselverkets historie, men disse er behandlet under kategoriene "samferdsel" og "energiforsyning". Verkets gruver, flere av demningene, to hammere og isenkramfabrikken Friederichsminde ligger på Modum, og det bør være aktuelt med et interkommunalt samarbeid rundt bevaring av kulturminnene og formidling av historien (NR.1, KART 3 - se også tabell s.56-57 og kart s.63).

Skarragruvene var i drift i perioden 1770-1798 og var et område under Kongsberg sølvverk. Området består av drøyt 20 gruver og skjerp, 2 stoller, 2 inskripsjoner, tufter etter 6 sackerhus, smie, kullhus, krutt-hus, sjeidehus, stall, løe og 5 hestevandringer, samt sagbruk og pukkverk med vannrenne. Det foreslås å gi enkeltobjektene status som verneverdige kulturminner med verneverdi fra «Middels» til "Svært høy", og at området får status som et kulturmiljø med verneverdi «Høy» Det er naturlig at bevaring av kulturminner og formidling av historien sees i sammenheng med andre liknende områder under Kongsberg sølvverk (NR.2, KART 3 - se også tabell s.56-57 og kart s.59).

Et stort skjerp i Skjelbreddalen er omtalt i eldre kilder om Kongsberg sølvverks historie og skal skrive seg fra berghauptmand Hartvig Huitfeldts tid på 1620-tallet. Det er dermed det eneste stedet på Eiker der det finnes skriftlig dokumentasjon på så tidlig bergverksdrift. Det foreslås at dette skjerpet får status som kulturminne med verneverdi "Høy" (NR.3, KART 3).

Gruvedriften Krambudalen er dokumentert fra slutten av 1700-tallet, men kan være eldre. De har blant annet vært drevet av Hassel jernverk og Eidsfos jernverk. Kulturminnene i området består av 4 gruver, berghaller og tufter etter flere bygninger, samt demninger og vannrenner. Det foreslås å gi enkeltobjektene status som verneverdige kulturminner med verneverdi fra "Middels" til "Høy", og at området rundt Røkeberggruvene får status som et kulturmiljø med verneverdi "Høy" (NR.4, KART 3 - se også tabell s.56-57 og kart s.68).

Den såkalte "Schwabegruva" på toppen av Grasåsen på grensa mot Flesberg var i drift fra 1730-tallet under Kongsberg sølvverk. I tillegg til selve gruva er det også registrert tydelige spor etter bygninger. Området er en interessant dokumentasjon på hvor langt inn i utmarka og i hvor vanskelig terreng sølvverket etter hvert begynte å anlegg små gruver. Det foreslås å gi enkeltobjektene status som verneverdige kulturminner med verneverdi fra "Middels" til "Høy", og at området får status som et kulturmiljø med verneverdi "Høy" (NR.5, KART 3 - se også tabell s.56-57 og kart s.69).

Den eldste gruvedriften ved Skarraenga skriver seg trolig fra 1600-tallet. Fra 1730-tallet ble den drevet av Sølvverket under navnet "Christian VI og Sophie Magdalenas gruve", og seinere var det drift i regi av det private "Egerske bergverk". Det var virksomhet her så seint som på 1940-tallet. Både den seinere driften, gjenfylling og utbyggingen av E-134 har gjort skade på området, men én av gruvene er bevart, og det er fortsatt interessante spor etter vannrenne og pukkverk, samt slagg som kan indikere at det har stått smeltehytte her. Det foreslås å gi enkeltobjektene status som verneverdige kulturminner med verneverdi "Middels" (NR.6, KART 3).

Kjennerudvannsgruvene i Lurdalen ble drevet av Kongsberg sølvverk rundt midten av 1700-tallet, og fra denne perioden stammer en stoll i åsen på nordsiden av vannet. Langs hele østsiden av vannet er det tydelige spor etter den omfattende virksomheten på begynnelsen av 1900-tallet i regi av det private selskapet "Royalberg Copper Mines Ltd.". Dette omfatter både gruver og ruiner av bygninger. Det foreslås å gi enkeltobjektene status som verneverdige kulturminner med verneverdi "Middels" til «Høy» (NR.7, KART 3).

Gulliksrudgruvene på Fiskum var i drift alt på 1700-tallet. Et britisk selskap forsøkte å gjenoppta driften på begynnelsen av 1900-tallet, og det er tydelige spor fra denne perioden, som var en siste, kortvaring oppblomstring av bergverksdriften på Eiker. Det foreslås å gi enkeltobjektene status som verneverdige kulturminner med verneverdi fra "Middels" til "Høy" (NR.8, KART 3).

Gruver og skjerp i Kolbergåsen kan ut ifra beliggenheten antas være blant de eldste sporene etter bergverksdrift på Eiker. Navnet "Sølvberget" er brukt i skriftlige kilder fra 1700-tallet. Det foreslås at disse får status som et kulturminner med verneverdi "Høy" (NR.9, KART 3).

Ei gruve i havnehagen ved Hals kan ut ifra beliggenheten antas være blant de eldste sporene etter bergverksdrift på Eiker. Muligens har den forbindelse med det kobberverket som skal ha blitt drevet på Hals på slutten av 1600-tallet. Det foreslås å gi denne status som kulturminne med verneverdi "Høy" (NR.10, KART 3).

Ved Bergsgruvene har det i ulike perioder vært betydelig virksomhet. Også dette kan være blant de områ-

Stollåpningen ved Kjennerudvannet.
FOTO: BENT EK

dene der det var virksomhet alt på 1600-tallet. På 1700-tallet ble de drevet av Kongsberg sølvverk under navnet "Eker Kiesgrube", og på 1800-tallet ble det drevet i ulike perioder, blant annet som Eker kobberverk, Haugsund kobberverk og av det store selskapet Vigsnes kobberverk. I denne perioden lå verkets smeltehytte ved Hyttefossen i Hoenselva, og det er naturlig å se dette i sammenheng med gruvedriften. Det foreslås å gi enkeltobjektene status som verneverdige kulturminner med verneverdi fra "Middels" til «Høy» og at området får status som et kulturmiljø med verneverdi "Høy" (NR.11, KART 3 - se også tabell s.56-57 og kart s.67).

4.7.2 Kullmiler

Trekull var en viktig ressurs i bergverksdriften, og ofte utgjorde framstilling og transport av kull en betydelig andel av arbeidsinnsatsen. Fra Eiker ble det levert kull til Kongsberg sølvverk og Eidsfos jernverk, men ikke minst til Hasselverket. Dessuten ble kull brukt i gårdssmier og andre lokale smier. Det finnes antakelig hundrevis av kullmiler på Eiker, men bare noen få av disse er registrert.

Kulturminner:

I nedre del av Bingen, i utmarka mellom Spitelva og Vestbymoen, er det registrert 12 kullmiler. Dette må ha vært et kjerneområde for kull-leveranser til Hassel jernverk. Det foreslås at disse milene får status som kulturminner med verneverdi "Middels" (NR.12, KART 3).

I forbindelse med arkeologisk undersøkelser ved Rudsåsen i 2007 ble det registrert 7 kullmiler fra nyere tid. Kullproduksjonen her kan ha vært for Kongsberg sølvverk eller Eidsfos jernverk, men det kan også ha vært til lokale smier. Det foreslås at disse milene gis verneverdi "Middels" og at de sees i sammenheng med boplasser og arkeologiske kulturminner i området (NR.13, KART 3).

4.7.3 Møller og kverner

Mange av gårdene på Eiker hadde helt fra middelalderen små bekkverk til kornmaling, og en del av disse kan lokaliseres ut ifra skriftlige kilder og eldre kart. Det er funnet enkelte løse kvernsteiner, men ingen spor etter bygningene.

Fra slutten av 1700-tallet og utover på 1800-tallet ble kornmalingen i stadig større grad samlet ved større møller, som både malte for bøndenes behov og for salg. Slike møller fantes i Vestfossen og ved Hærebrufossen i Bingselva, men særlig langs nedre del av Hoenselva. En av disse møllene utviklet seg til "Eiker Mølle & Kornlager", som fortsatt er i virksomhet. Det er bare bevart rester etter én av de eldre møllene.

Kulturminner:

Ved Hoenselva er det tydelige rester av fundamentet etter den såkalte "Stormølla" eller "Thorne-mølla", som ble anlagt av kjøpmann Johan Fredrik Thorne på 1840-tallet. Denne var i drift under ulike eiere fram til 1915, de siste årene av et interessentskap som besto av lokale bønder. Dette er altså i dag det eneste fysiske sporet etter den omfattende og viktige mølledriften på Eiker. Det foreslås at dette gis status som kulturminne med verneverdi "Høy" (NR.14, KART 3).

4.7.4 Sagbruk

Sagbruksdriften er dokumentert på Eiker fra 1520-tallet. Den besto både av mindre bondesager som produserte for lokalt forbruk, og av større eksportsager. Disse lå først og fremst i Vestfossen og Skotselv, men også ved Knivebekken, Vendelborg, Hoenselva, Hellefossen og Fiskumelva. Fram til slutten av 1800-tallet utgjorde disse sagene en svært viktig del av næringslivet i bygda. Mange av sagene kan lokaliseres ut ifra eldre kart og annen dokumentasjon, men det eneste fysiske sporet som er registrert etter denne omfattende virksomheten, er ruinene av Hakavik sag. Dessuten er Gunhildrudsaga flyttet til friluftsmuseet på Bragernesåsen i Drammen og satt opp igjen der. Det er også registrert en del elektriske gårdssager fra nyere tid, men det foreslås ikke å gi noen av disse status som verneverdige kulturminner.

Fundamentet til «Stormølla». Hoenselva har vært et sentrum for bergverksdrift helt fra middelalderen og fram til vår egen tid.

FOTO: BENT EK

Ved flere av fossene og sagbrukene og fabrikkene var det ulike innretninger som ble brukt til håndtering av tømmeret – blant annet mekaniske kjerrater som trakk stokkene opp til sagene og masterenner som ble brukt til å transportere tømmeret uskadd forbi fossen. Svært lite er bevart etter disse innretningene, men en kort del av den gamle masterenna i Vestfossen er bevart og plassert utenfor Vestfos Bruget.

Kulturminner:

Det foreslås at den bevarte delen av Masterenna inkluderes i kulturmiljøet «Fosshaugen og Cellulosen» (se Fagrapport 2, s.36) og får status som kulturminne med verneverdi «Middels» (NR.15, KART 3 - se også tabell og kart s.55).

Det foreslås at Hakavik sag inkluderes i kulturmiljøet «Hakavik» og får status som kulturminne med verneverdi «Middels» (NR.16, KART 3 - se også tabell s.56-57 og kart s.60).

4.7.5 Annen industri

Andre kulturminner som er knyttet til industri, omfatter blant annet stampemøller, teglverk, tjæreovner og kalkovner. Det meste av dette er typisk "gårdsindustri" som ble drevet av bønder og husmenn og som oftest ikke var i kontinuerlig drift. Denne typen virksomhet var vanlig fra slutten av 1700-tallet og gjennom det meste av 1800-tallet, og i noen tilfeller fortsatte det et stykke ut på 1900-tallet.

Det er bevart få synlige spor etter slike anlegg. Av 13 lokaliserte teglverk er det kun synlige spor etter bygninger ved 2, mens det et par andre steder er spor i terrenget etter uttak av leire. Beliggenheten av flere stampemøller av ulike slag kan dokumenteres, men det er ingen synlig spor. Av andre anlegg er det registrert rester etter et par tjæreovner, et par smier og en kalkovn.

Den godt bevarte kalkovnen i Verp-skogene er utvilsomt ett av de mest interessant og monumentale kulturminnene som finnes i utmarka på Eiker.

FOTO: BENT EK

Kulturminner:

Verp kalkovn er et svært godt bevart anlegg i utmark på grensa mellom Øvre Eiker og Modum. Det foreslås at denne gis status som kulturminne med verneverdi "Svært høy" (NR. 17, KART 3).

Fiskum teglverk var ett av de større teglverkene og ble drevet av en del lokale bønder i fellesskap omkring midten av 1800-tallet. Blant annet skal det ha levert stein til byggingen av Fiskum kirke, som sto ferdig i 1866. Det er tydelige spor etter verket i form av teglstein i bakken, men også vannrenner og rester av maskineriet. Stedet ligger langs en opparbeidet sti og er en naturlig del av kulturmiljøet rundt Fiskum gamle kirke og Fiskumelva (se Fagapport 1, s.64). Det foreslås at dette gis status som kulturminne med verneverdi "Middels" (NR.18, KART 3 - se også tabell s.51 og kart s.52).

Varlo teglverk var i drift på første del av 1800-tallet, med ulike eiere. Omfanget av driften er lite kjent. Det er tydelige spor etter verket i form av teglstein i bakken. Det foreslås at dette gis status som kulturminne med verneverdi "Middels" (NR.19, KART 3).

På husmannsplassen Nyvollen ved Hoensvannet ble det drevet en tjæreovn på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Dette er ett av de få stedene der rester etter en slik ovn er bevart. Det foreslås at ovnen gis status som kulturminne med verneverdi "Middels" og knyttes til et rundt Hoensvannet sammen med setre, boplasser og ferdselsveier i dette området (NR.20, KART 3 - se også tabell s.56-57 og kart s.66).

Ved Tjuruhellen under Knive er det synlige tufter etter et anlegg for utvinning av tjære. Det foreslås at denne gis status som kulturminne med verneverdi "Lav" (NR.21, kart 3).

4.8 Handel

Det er kun registrert ett objekt i denne kategorien, og det er ingen synlige spor etter dette.

4.9 Ferdsl og kommunikasjon

Sporene etter ferdsl omfatter først og fremst veier og stier, men også bruer og vadesteder, brygger, båtstøer og andre nødvendige innretninger i forbindelse med ferdsl til lands og til vanns. I tillegg kommer kulturminner knyttet til jernbane, telegraf, telefon, postgang og andre former for kommunikasjon.

Eiker Arkivs register over kulturminner omfatter følgende objekter: 17 ferdslsveier, 10 bruer, 4 vadestede, 3 båtstøer, 1 telefonsentral, 1 vegvokterstuer og 3 hestevanninger.

4.9.1 Ferdslsveier

Hovedferdslsårene til lands gjennom Eiker har vært Kongeveien mellom Kongsberg og Drammen, som ble anlagt på 1620-tallet, samt veien nordover mot Modum. Før anleggelsen av Kongeveien må en regne med at det har vært flere viktige ferdslsårer vestover mot Sandsvær og Nummedal, og at disse også har vært i bruk helt fram til nyere tid. På sør- og vestsiden av Drammenselva har det også vært viktige ferdslsveier, og langs Eikeren gikk det ridevei sørover til Eidsfoss, selve vannveien var den viktigste ferdslsåren her.

Ved siden av disse "allfarveiene" har det vært en rekke mindre veier og stier til lokalt bruk. Blant disse er de gamle seterstiene i utmarka, som ofte går på tvers av de større allfarveiene. Slike stier og veier har også blitt brukt i forbindelse med tømmerkjørsel, kullkjørsel, malmkjørsel og annen ferdsl i utmarka.

Registrering og verdisetting av veier er problematisk. Dette skyldes blant annet at de kan være vanskelig å følge, at de kan ha blitt lagt om eller modernisert i nyere tid og at de ulike strekningene kan være vanskelig å datere. Mye registreringsarbeid gjenstår på dette området, men vi har likevel valgt å utpeke den del veier og stier som har vært viktige ferdslsårer opp gjennom historien.

Kulturminner:

Det aller meste av Kongeveien fra 1620-tallet er etter hvert blitt ombygd for moderne biltrafikk. En strekning mellom Teigen og Kofstadmoen på Fiskum har imidlertid beholdt mye av det opprinnelige preget, og det foreslås at denne strekningen får status som kulturminne med verneverdi "Høy". Store deler av veien for øvrig egner seg som sykkelrute, og formidling av historien rundt veien kan knyttes til dette.

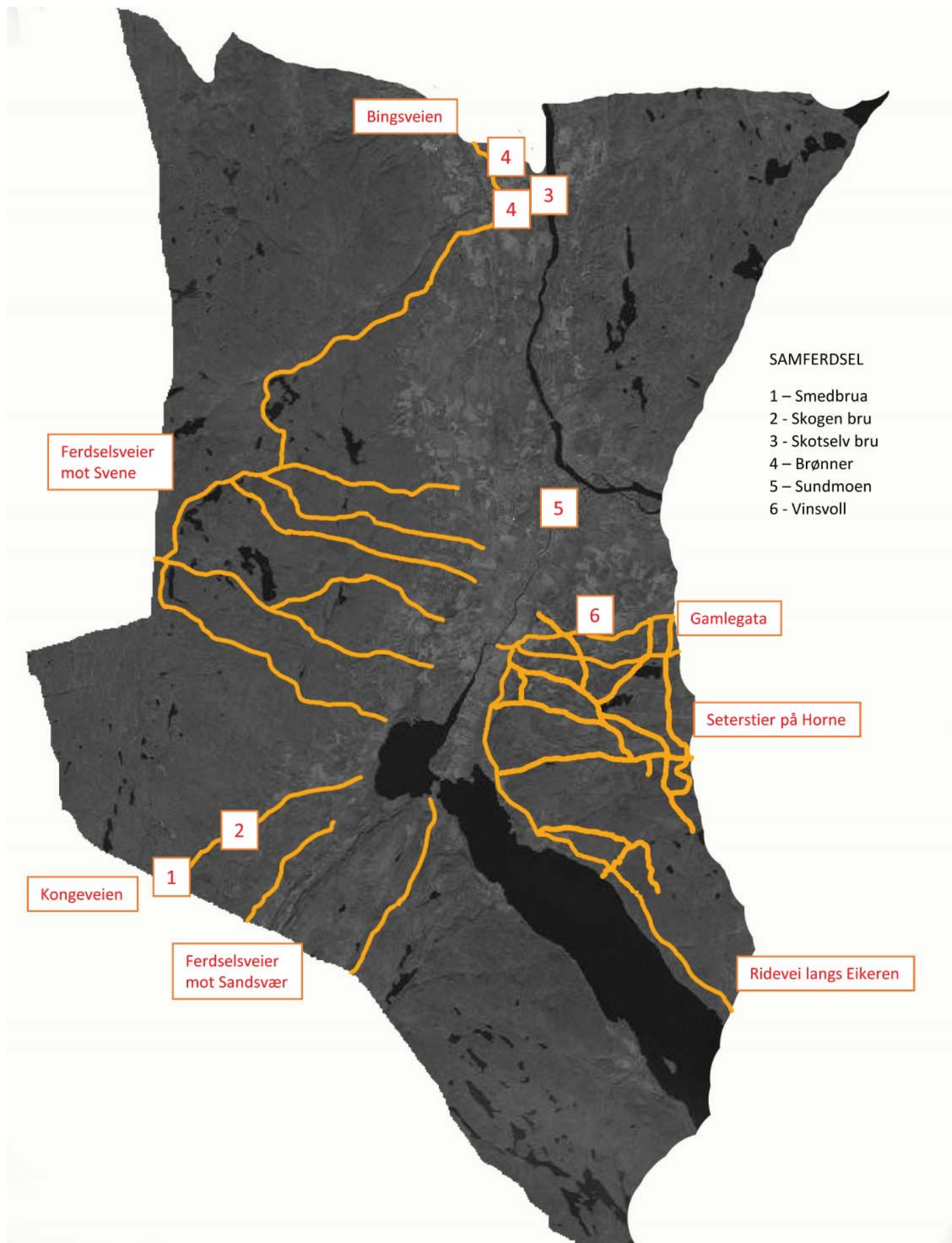
Gamle kart og annen dokumentasjon viser at det har gått flere gamle ferdslsveier mellom Eiker og Nummedal. En av disse går fra Lundteigen på Fiskum til Ulland i Svene (id- 49006) og er registrert i Askeladden som arkeologisk kulturminne med uavklart status. Tilsvarende veier kan følges fra ulike gårder i bygda og løper sammen til en større ferdslsvei i området mellom Hoensvannet og Svartskurden. I skriftlige kilder fra slutten av 1800-tallet er en av disse stiene omtalt som "den gamle Nummedalsveien".

En gammel ferdslsvei fra Skotselv, som kalles "Vognveien" løper sammen med disse veiene i nærheten av Hoensvannet. Også i den vestre delen av Fiskum er det registrert deler av en vei som antakelig fører fra Ullandskogen ned til området Muggerud/Krekling, der den har forbindelse med andre gamle veier mot Sandsvær. Disse stiene må være spor etter eldgammel ferdsl mellom Eiker og Nummedal, samtidig som de har vært brukt i forbindelse med seterdrift og annen aktivitet i utmarka. Det foreslås at disse veiene gis status som kulturminner med verneverdi "Middels".

En gammel ferdslsvei mellom Eiker og Sandsvær er registrert i et parti ved Bollerud og fra Råensetrene til Hvamsal. Veien er registrert i Askeladden som arkeologisk kulturminne med uavklart status (id-13343. Dette har etter alt å dømme vært en viktig ferdslsvei mellom Eiker og Nummedal/Lågendalen. Det foreslås at den gis status som kulturminner med verneverdi "Middels".

En annen av de gamle ferdslsveiene mot Sandsvær kan følges fra Muggerud på Fiskum og forbi Pinsle, som er foreslått som kulturmiljø (Fagrapport 2, s.56). Det foreslås at ferdslsveien får verneverdi «Middels» og inkluderes i dette et (se tabell og kart s.55).

Oversiktskart 4: Kulturminner knyttet til samferdsel

Mellom Vestfossen og Mjøndalen er det mulig å følge en gammel kjørevei gjennom Hornebygda. Dette kan ha vært en like viktig ferdselsåre som Kongeveien på motsatt side av Drammenselva. Det ble bygd ny vei på denne strekningen omkring 1920, og store deler av den gamle veien er derfor bevart. Det foreslås at denne gis status som kulturminne med verneverdi "Middels". En kortere strekning går rett ved kulturmiljøet «Røkeberg» (Fagrapport 1, s.82). Det foreslås at denne strekningen inkluderes i dette miljøet (se tabell s.51 og kart s.53).

Fra Horne og Røkeberg går det flere gamle seterstier innover i utmarka. Mange av disse er fortsatt i bruk og er til dels blåmerket av Turistforeningen. De kan derfor egne seg til formidling av historie rundt seterdrift og annen bruk av utmarka i dette skogsområdet. Det foreslås at disse stiene gis status som kulturminne med verneverdi "Middels".

Langs Eikeren er det registrert en gammel ridevei, som ifølge tradisjonen ble anlagt så bred at to hester skulle kunne ri ved siden av hverandre mellom Fossesholm og Eidsfos jernverk. Flere steder er den bevart i sin opprinnelige form og viser at det er blitt nedlagt betydelig arbeid i å få en god vei her, til tross for at det meste av ferdselen foregikk med båt på Eikeren. Det foreslås at veien får status som kulturminne med verneverdi "Middels".

Det er registrert en gammel kjørevei mellom Hasselverket i Skotselv og isenkramfabrikken Friderichsminde i Bingen. En del av veien har fått navnet "Tregata", antakelig fordi det var så fuktig at det måtte legges trekavler for at veien skulle bli framkommelig for hestekjørsel. Lite av veien er bevart i sin opprinnelige form og mulighetene for ferdsel begrenses av at den flere steder går over innmark. Den er imidlertid interessant som en del av historien rundt Hasselverket. Det foreslås at veien får status som kulturminne med verneverdi "Middels".

*Gamlegata» ved Røkeberggårdene.
FOTO: BENT EK*

4.9.2 Bruer og vadesteder

Både stedsnavn og skriftlige kilder viser at bruer i flere hundre år vært en viktig del av ferdselsveiene på Eiker. Ett eksempel er biskop Jens Nilssøns visitasreise i 1595, der det nevnes en lang rekke bruer – både over elver og bekker og gjennom myrområder. I nyere tid er de fleste av disse bruene erstattet av bruer som er tilpasset moderne biltrafikk, og mange mindre elver og bekker er lagt i rør under veiene.

Den første brua over Drammenselva kom ved Hokksund omkring 1850, men denne er erstattet av ei ny betongbru i 1958. På 1920-tallet kom det jernbruer ved Sundet mellom Eikeren og Fiskumvannet og over Drammenselva ved Skotselv. Den første, som var ei hengebru, er erstattet av ei nyere bru, mens brua ved Skotselv fortsatt er i bruk.

Kulturminner:

Smedbrua og Skogen bru "også kalt "Lille Smed-

*Rideveien langs Eikeren er registrert med hjelp fra blant andre Bjarne Braathen, som hadde dette som skolevei på 1930-tallet.
FOTO: BENT EK*

brua” på Gamle Kongsbergvei. Begge er bygd på 1700-tallet og regnes som landets eldste dokumenterte steinhvelvsbruer. Bruene er omfattet av Statens Vegvesens nasjonale verneplan og ble vedtaksfredet i 2009. Begge bruene er registrert i Askeladden (id- 86469) og vurdert i forbindelse med fagrapport 2 (NR.1-2, KART 4).

Skotselv bru er uforandret siden den ble åpnet i 1927 og er ett av de få gjenværende eksemplene på denne typen brukonstruksjoner i stål. Ved eventuell fornyelse av denne bruforbindelsen bør den gamle brua beholdes som gang- og sykkelbru. Det foreslås at brua får status som kulturminne med verneverdi ”Høy” (NR.3, KART 4).

4.9.3 Vadesteder

En del av stedene der veier krysset elver og bekker ble det aldri bygget bru. Dette kan skyldes at trafikken var liten, men kanskje oftere at det var enkelt å krysse elva eller at strømforholdene var slik at ei bruk ville være flomutsatt. En del stedsnavn forteller fortsatt om slike krysningspunkter. Bare noen få slike vadesteder er foreløpig registrert, og inntil videre det foreslås ikke å gi noen av disse status som verneverdige kulturminner.

4.9.4 Hestevanninger

Langs veier der det var ferdsel med hest, var det nødvendig med brønner der hestene kunne få vann. Slike hestevanninger tilsvarte på mange måter den moderne tids bensinstasjoner. Ofte lå nok slike vanningsplasser i forbindelse med skystasjoner og gjestgiverier, og naturligvis kunne også elver og bekker brukes. Enkelte steder ble imidlertid brønner anlagt spesielt som hestevanninger.

Kulturminner:

Ved Lobben ligger er det bevart en brønn langs den gamle ferdselsveien mellom Hassel jernverk og Frederichsminde i Bingen. Brønnen er helt intakt og viser hvordan denne typen hestevanning så ut. Det foreslås at den får status som kulturminne med verneverdi ”Høy” (NR.4, KART 4).

I Tregata, nær Hassel jernverk, ble deler av en brønn i 2008 gravd opp i forbindelse med utbedring av veien. En del av den laftede brønnen er satt opp igjen over bakken og beskyttet med et tak. Det foreslås at den får status som kulturminne med verneverdi ”Middels” og at den inkluderes i kulturmiljøet rundt

*Skotselv bru sto ferdig i 1928.
FOTO: BENT EK*

Hestevanning langs den gamle Bingsveien ved Lobben.

FOTO: BENT EK

Hassel jernverk (NR.4, KART 4 - se også tabell s.56-57 og kart s.63).

4.9.5 Leirplasser

De reisende (tater) hadde faste leirplasser der de slo seg ned i kortere eller lengre tid for å drive med håndverk og handel. Dette kunne være små sletter, der en enkelt familie overnattet, eller større sletter der flere familier møttes. Den typiske plasseringen av slike leirplasser var ved de store ferdselsveiene, et lite stykke fra tettbebyggelsen og ofte i tilknytning til skystasjoner.

Kulturminner:

Sundmoen ved Hokksund var kjent som en stor leirplass for tater helt fram til midten av 1900-tallet. Det er ingen synlige spor i dag, men bortsett fra at det har vokst til med vegetasjon, ligger området fortsatt uberørt. Det ligger rett ved Kongeveien og nær området der det var ekserserplass for "Det ekerske kompani". Det foreslås at denne sletta inkluderes i kulturmiljøet rundt Haug kirkested (se Fagrapport 1, s.75) og får status som kulturminne med verneverdi "Høy" (NR.5, KART 4 - se også tabell s.51 og kart s.53).

4.9.6 Drifteplasser

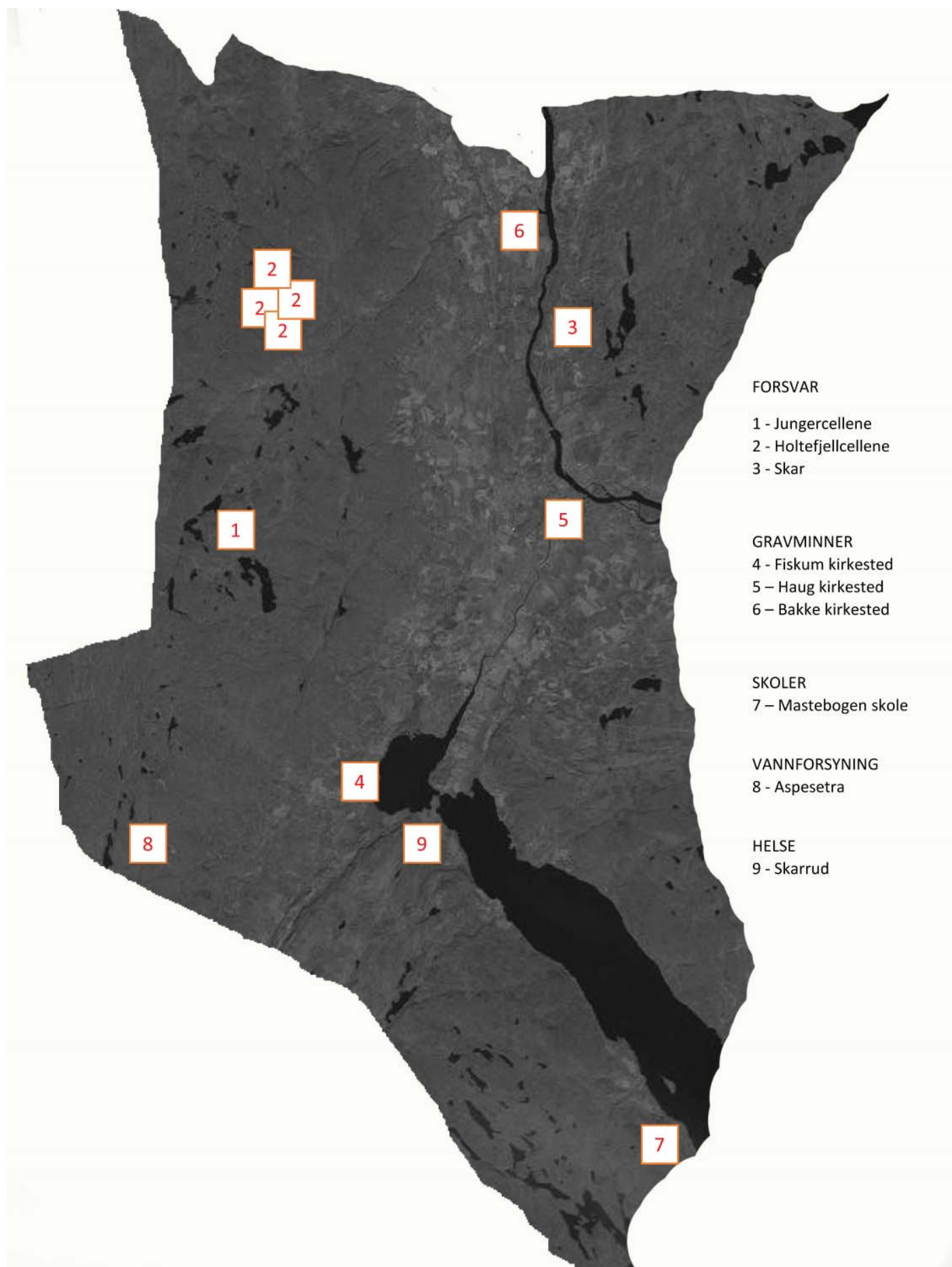
Helt fram til begynnelsen av 1900-tallet kom det årlige kvegdrifter fra Vestlandet til byer og bygder på Østlandet. Driftene som gikk gjennom Eiker kom i stor grad fra Sogn, og etter å ha vært på sommerbeite i fjellet kom kvegdriftene ned gjennom Sigdal og Hallingdal og gjennom Eiker på vei mot Drammen. Denne forbindelsen er antakelig en del av bakgrunnen for at det var en betydelig innvandring av sogninger til Eiker på slutten av 1800- og begynnelsen av 1900-tallet. Driftene hadde faste stoppesteder der en overnattet og samtidig drev handel med dyrene.

Ei slette ved Vinsvoll på Horne er det eneste stedet som er registrert som drifteslette. Sletta ligger rett ved den gamle ferdselsveien over Horne. Det foreslås at dette stedet får status som kulturminne med verneverdi "Middels" (NR.6, KART 4).

4.9.7 Båstøer

Båstøene langs Storelva og i de største sideelvene var viktige samferdselsknutepunkter. En del stedsnavn forteller fortsatt om dette. Bare noen få slike båstøer er foreløpig registrert, og inntil videre det foreslås ikke å gi noen av disse status som verneverdige kulturminner.

Oversiktskart 5: Forsvar, utdanning, helse, vannforsyning og gravminner

4.10 Forsvar

På 1700- og 1800-tallet var det eksersisplasser for "Det egerske kompani" på Sundmoen ved Haug kirke og på Lerbergmoen ved Hokksund. På det sistnevnte stedet er ett av de gamle telthusene bevart som et fredet kulturminne (id-86495-1), men ut over dette er de ingen spor etter den militære virksomheten her. Både på Lerbergmoen og på Sundmoen er eksersisplassen tegnet inn på kart fra 1784. I et skogholt på Sundmoen er det funnet kanonkuler.

Under andre verdenskrig var den tyske okkupasjonsmakten til stede på Eiker og rekvirerte en god del bygninger, både offentlige og private. Dessuten ble det opprettet en lyttepost for fly på Skar. Det oppsto raskt en aktiv motstandsbevegelse i form av lokale grupper, som etter hvert ble organisert som en del av Milorg. Vinteren 1944/45 ble det opprettet to celleleire, der medlemmer av hjemmefronten lå i skjul, drev militær trening og mottok flyslipp med våpen og utstyr. Flere private hytter og seterbuer ble også brukt som skjulesteder.

Kulturminner:

Jungercellene ble opprettet vinteren 1945 og var skjulested for hjemmefrontsoldater fram til frigjøringen i mai 1945. Leiren består av tre lemmehytter og ei laftet badstu og regnes som en av de aller best bevarte hjemmefrontleirene i landet. Hyttene og området rundt har helt siden krigen blitt holdt i orden av en forening – Celleforeningen 1412-2 – i forståelse med grunneierne. Det drives aktiv formidling til skoleklasser og andre besøkende. Det foreslås at dette området får status som kulturmiljø med verneverdi "Svært høy" (NR.1, KART 5 - se også tabell s.56-57 og kart s.61).

En celleleir på Holtefjell ble opprettet alt i høsten 1944, men forlatt. Sein vinteren 1945 ble det i samme område opprettet fire slike celler, som var bebodd av hjemmefrontsoldater fra Eiker fram til mai 1945. Hyttene var av enklere standard og er ikke blitt vedlikeholdt i samme grad som Jungercellene, men er likevel svært interessant og verdifulle krigsminner. Slipp-plasser i nærheten, samt en radiostasjon ("Eurekatoppen") er kartfestet og merket. Det holdes en årlig minnemarkering ved cellene i forbindelse med "Holtefjellmarsjen". Det foreslås at disse krigsminnene får status som kulturminner med verneverdi "Svært høy" (NR.2, KART 5).

En tysk lyttepost ble under krigen opprettet på Skar nord for Hokksund. Hensikten var å overvåke den allierte flytrafikken med slipp til hjemmefronten på Holtefjell og i Finnemarka. Det er fortsatt tydelige spor i terrenget etter disse installasjonene. Det foreslås at restene etter lytteposten får status som kulturminne med verneverdi "Høy" (NR.3, KART 5).

Lemmehyttene ved Jungerkollen var tilholdssted for milorg de siste månedene av krigen. Hyttene brukes og holdes ved like av «Celleforeningen 1412-2».

FOTO: BENT EK

4.11 Gravminner

Gravminner fra nyere tid finnes på alle kirkegårdene i Øvre Eiker – ved Haug kirke, Fiskum gamle kirke, Fiskum nye kirke, Bakke kirke og Bingen kapell. Kirkelig fellesråd har nylig satt i gang en prosess med å registrere og vurdere disse gravminnene som kulturminner. Dette bør gi et godt grunnlag for en verdivurdering når kommunens kulturminneplan skal rulleres. Foreløpig er det bare valgt ut noen få objekter som bedømmes som opplagt verneverdige.

Kulturminner:

Fiskum gamle kirkested er foreslått som et arkeologisk kulturmiljø (Fagrapport 1, s.64). Skjøtsel og formidling rundt gravminnene må ses i sammenheng med dette (NR.4, KART 5 - se også tabell s.51 og kart s.52).

Haug kirkested er foreslått som arkeologisk kulturmiljø (Fagrapport 1, s.75). Det foreslås å gi et mindre antall gravminner status som kulturminner med verneverdi fra "Middels" til "Svært høy". Utvalget er gjort dels ut ifra alder, dels ut ifra kunstnerisk og kulturhistorisk verdi og dels ut ifra den historiske formidlingsverdien knyttet til viktige personer i bygdas historie (NR.5, KART 5 - se også tabell s.51 og kart s.53).

Familien Neumans familiegrav og den enkle steinen som har markert gravstedet for "Hassel Wærks Fat-tige" representerer på mange måter ytterpunktene i gravminnene ved Bakke kirkegård. Det foreslås at disse to gravminnene får status som kulturminner med verneverdi «Svært høy» (NR.6, KART 5).

Enkelte av gravminnene på Øvre Eiker er kunstverk i støpejern fra Hasselverket.
FOTO: BENT EK

4.12 Overnatting/servering

Det er kun registrert ett objekt i denne kategorien, og det er ingen synlige spor etter dette. Imidlertid er Sundhaugen Turistpaviljong registrert i fagrapport 2, og denne ligger innenfor det kulturmiljøet som foreslås rundt badeplassen Sundhaugen.

4.13 Vannforsyning/renovasjon

Vannforsyningen ble tradisjonelt sikret dels ved brønner (oller) og dels ved å hente vann i elver, bekker og innsjøer. Fra 1700-tallet er det flere eksempler på at de større gårdene la vannrør fra vannkildene og ned til gårdstunet. På slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet ble det opprettet flere private og bygningskommunale vannverk som forsynte avgrensede områder med vann, både direkte til husholdningene og til offentlige vannposter på tettstedene. Først etter andre verdenskrig ble vannforsyning og renovasjon kommunale oppgaver.

Objekter i Eiker Arkivs kulturminneregister: 5 demninger til vannforsyning, 10 brønner/skogsoller.

Kulturminner:

En av de registrerte brønnene ligger på Aspesetra, som er foreslått som kulturmiljø (Fagrapport 2, s.64). Det foreslås at brønnen får status som kulturminne med verneverdi «middels» og inkluderes i dette miljøet (NR.8, KART 5 - se også tabell og kart s.55).

4.14 Bergkunst

I denne kategorien er det fra nyere tid bare registrert såkalte "navneberg", der bokstaver og årstall er risset inn i stein. Eiker Arkivs kulturminneregister omfatter 22 slike navneberg.

4.14.1 Navneberg

Det finnes en lang rekke navneberg på Eiker, særlig i områder med mye bergverksdrift, og ofte der ferdselsveier krysset hverandre. Dette må ha vært en tidsfordriv mens en satt og ventet på noen en hadde avtalt å møte eller av andre grunner hadde tid til overs.

Kulturminner:

Det foreslås at et utvalg på 10 kartfestede navneberg utpekes som kulturminner med verneverdi «Middels» (NR.1, KART 6).

Navneberg på Dannemandsplassen ved Hoensvannet.
FOTO: BENT EK

4.15 Helse/pleie

I Eiker Arkivs kulturminneregister er det kun registrert ett objekt i denne kategorien, nemlig porten ved Skarrud barnehjem på Fiskum.

Kulturminner:

Det foreslås at porten ved Skarrud barnehjem får status som kulturminne med verneverdi «middels» (NR.9, KART 5).

4.16 Undervisning/forskning

I tillegg til de skolene som er registrert som bygninger, er den tidligere plasseringen av fem skolestuer registrert i Eiker Arkivs kulturminneregister. Den eneste av dem som det fortsatt er tydelige spor etter, er den gamle Mastebogen skole.

Kulturminner:

Det foreslås at tuftene etter Mastebogen skole får status med verneverdi «middels» og inkluderes i kulturmiljøet «Hakavik» (NR.7, KART 5 - se også tabell s.56-57 og kart s.60).

Porten ved den gamle innkjørselen til Skarrud barnehjem står fortsatt som et minnesmerke over denne viktige institusjonen.

FOTO: CHRISTINA GISMERVIK KNUDSEN

Mastebogen fikk fastskole i 1902, og tuftene etter den gamle skolebygningen er fortsatt tydelige.

FOTO: BENT EK

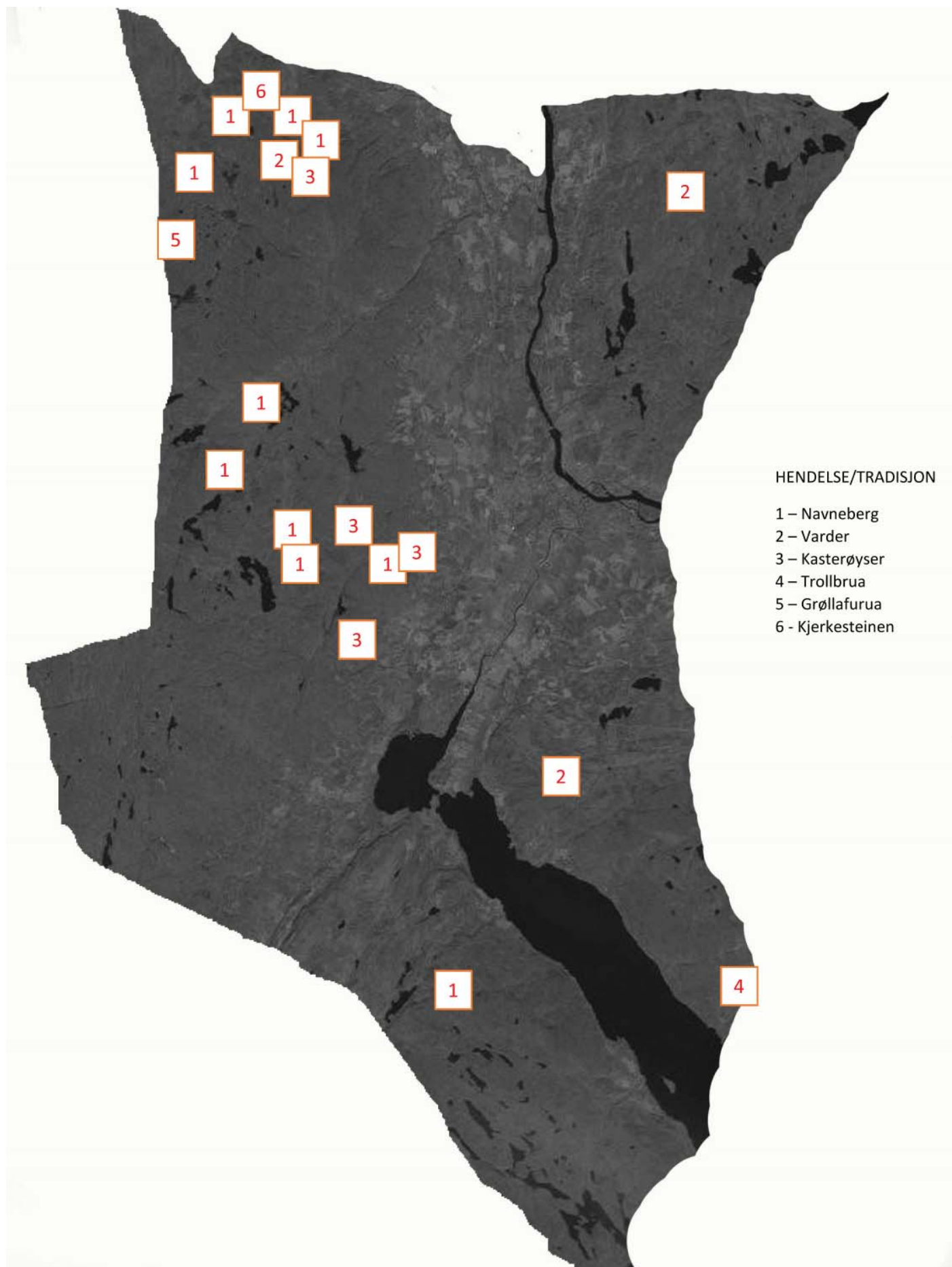
4.17 Religion

Eiker Arkivs kulturminneregister inneholder ingen objekter i denne kategorien ut over det som er registrert av gravminner eller kirker og bedehus som er registrert som bygninger. Det foreslås derfor ingen kulturminner med verneverdi i denne kategorien.

4.18 Offentlig forvaltning

Eiker Arkivs kulturminneregister inneholder ingen objekter i denne kategorien ut over det som er registrert som bygninger. Det foreslås derfor ingen kulturminner med verneverdi i denne kategorien.

Oversiktskart 6: Kulturminner knyttet til hendelse/tradisjon

4.19 Hendelse/tradisjon

Dette er i utgangspunktet en svært omfattende kategori, i og med at stedsnavn i en viss forstand er knyttet til en eller annen hendelse eller tradisjon. Det finnes imidlertid sjelden noen fysiske spor etter dette, og dermed er det få objekter i denne kategorien som det er aktuelt å gi en formell vernestatus. Objekter i Eiker Arkivs kulturminneregister: 4 varder, 4 kasterøyser, 2 drapssteder, 15 andre lokaliteter, 9159 stedsnavn.

4.19.1 Varder

Vardene ble brukt til varsling om ufredstid i vikingtid, middelalder og inn i nyere tid. De er likevel ikke registrert som arkeologiske kulturminner, siden de stokkebålene som står på vardene i dag må antas å være av nyere dato. Av den grunn er det mer naturlig å registrere vardene som steder det knytter seg tradisjon/hendelser til enn som forsvarsanlegg.

Kulturminner:

Det foreslås at Vestbyvarden, Slettfjellvarden, Nesfjellvarden og Snaukollvarden får status som kulturminner med verneverdi "Middels" (NR.2, KART 6).

4.19.2 Kasterøyser

Skikken med å kaste steiner eller kvister i ei røys for å beskytte seg mot onde makter eller til minne om en spesiell begivenhet er kjent fra middelalderen. Enkelte steder har denne skikken blitt holdt i hevd i nyere tid, og røysene har noen ganger gitt opphav til stedsnavn.

Kulturminner:

Det foreslås at fire utvalgte kasterøyser – Spellemannsberga, kastet ved Grågalten, Reierskastet og Kastbakkane - får status som kulturminner med verneverdi "Middels" (NR.3, KART 6).

4.19.3 Natureseverdigheter

Merkelige fjellformasjoner og steiner, store trær og andre naturfenomener må betraktes som kulturminner dersom det er knyttet en spesiell historikk til dem. Slike steder kan både ha vært viktige samlingssteder og severdigheter som legges merke til av turister.

Kulturminner:

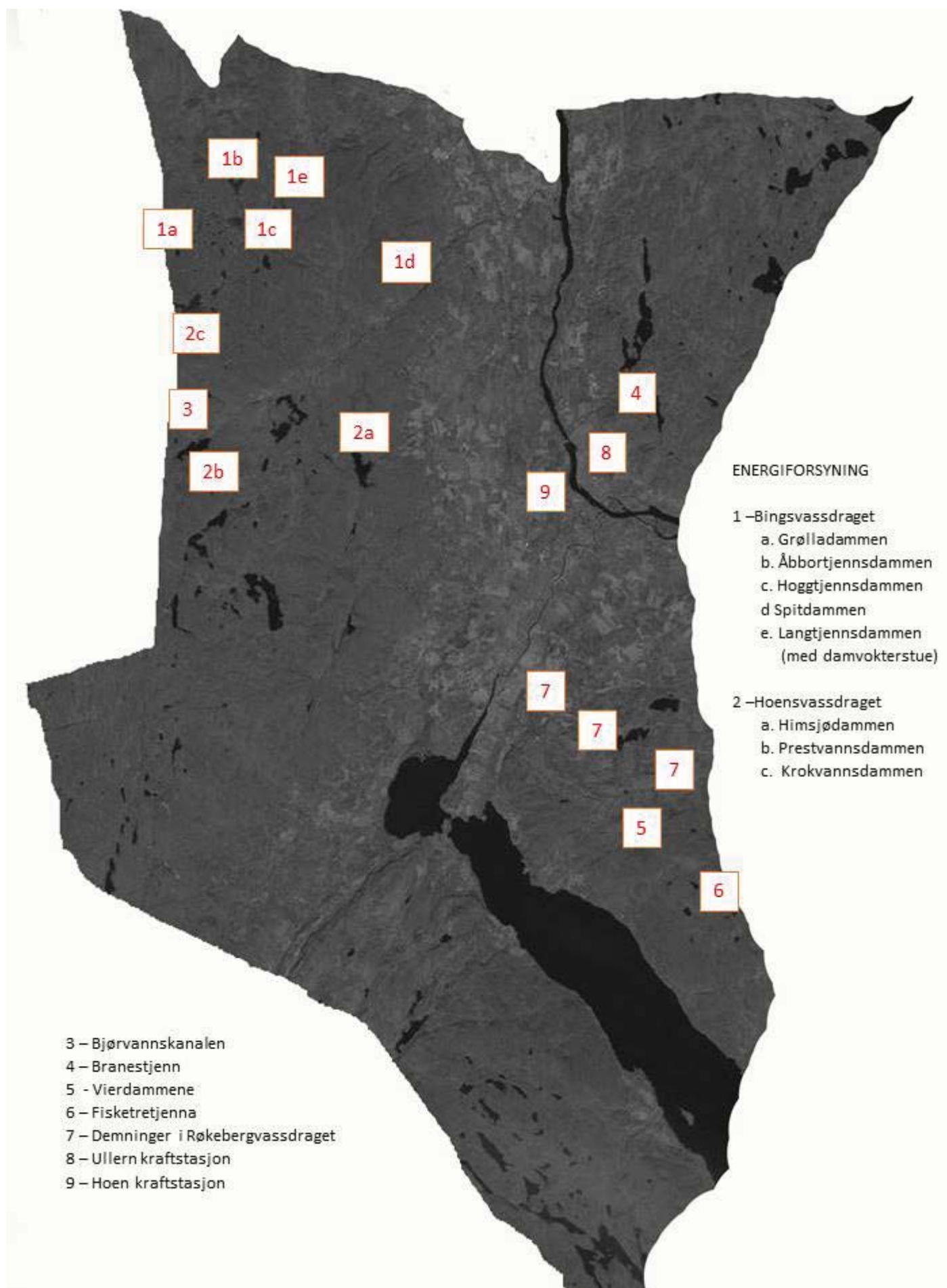
Det foreslås at Trollbrua ved Tryterudbekken, Grølla-furua, Grågalten under Hals og Kjerkestein under Sønju får status som kulturminner med verneverdi "Lav" (NR.4-6, KART 6).

Stokkebålet på Vestbyvarden .

FOTO: JON OLA TOBIASSEN

Oversiktskart 7: Energiforsyning

4.20 Energiforsyning

Vannkraft har i mange hundre år vært en viktig naturressurs på Eiker, først til drift av møller, vannsager, jernverk m.m. og seinere som energikilde for industri og elektrisitetsforsyning. Flere av vassdragene i kommunen ble regulert med demninger alt på 1600-tallet, og mange steder finnes det fortsatt mer eller mindre intakte demninger av stein og rosentorv som kan dateres til 1700-tallet.

En del kraftverk og kraftstasjoner som ble anlagt de første tiårene av 1900-tallet eksisterer til dels fortsatt og derfor registrert i fagrapporten om bygninger.

Eiker Arkivs kulturminneregister: omfatter 49 demninger og 6 kraftverk/kraftstasjoner.

4.20.1 Demninger

Reguleringsdemninger som har hatt en eller annen funksjon i forbindelse med kraftforsyning finnes i de fleste av vassdragene på Øvre Eiker. Flest er det i Bingsvassdraget, som ble regulert av Hassel jernverk. En del av disse demningene ble seinere brukt i forbindelse med brøtningen (se avsnitt 4.2.3). Mange vassdrag ble regulert for å forlenge driftssesongen ved de mange sagbrukene i bygda. Dette gjelder særlig Hoensvassdraget, men i mindre grad også Fiskumelva og Ullernelva. Oppdemning av vassdraget ved Røkebergjtjenna ble utført omkring år 1800 for å gi kraft til Eker Papirmølle, og seinere har dette vært brukt av Fredfoss Uldvarefabrikk.

Kulturminner:

Bingsvassdraget omfatter elver og bekker som også ligger i nabokommunene Modum, Sigdal og Flesberg. Av de som ligger i Øvre Eiker kommune er det registrert fire stein- og torvdemninger som med stor sannsynlighet skriver seg fra 1700-tallet og er oppført av Hassel jernverk: Åbortjennsdammen, Grølladammen og Hoggjtjennsdammen. Det foreslås at disse fire demningene får status som kulturminner med verneverdi "Høy" (NR.1, KART 7).

Også Hoensvassdraget omfatter elver og bekker som strekker seg inn i en av nabokommunene, nemlig Flesberg. Demningene som ligger på Øvre Eiker omfatter både stein- og torvdammer fra 1700-tallets sagbruksdrift og demninger fra 1900-tallet som er anlagt i forbindelse med moderne kraftproduksjon. Den største av disse demningene er Himsjødammen fra 1771, som står på NVE's liste over verneverdige kulturminner. Det foreslås at den får status som kulturminne med verneverdi «Høy». Liknende demninger, men noe mindre, er Krokvangsdammen og Prestvangsdammen, og det foreslås at disse også får

Demningen ved Åbbortjenn på Holtefjell var en del av reguleringen i Bingsvassdraget, først under Hassel jernverk og seinere i forbindelse med brøtning av tømmer.

FOTO: BENT EK

I vestre ende av Bjørvannet ble det på 1780-tallet sprengt ut et nytt, kunstig løp, slik at vannet ble en del av Hoensvassdraget.

FOTO: BENT EK

status som kulturminner med verneverdi «høy». I tillegg til dette kommer den kanalen som er sprengt ut ved Bjørvannet på 1780-tallet, slik at dette fikk utløp mot Hoensvassdraget istedenfor mot Dørjavassdraget lenger vest. Dette dokumenterer hvor viktige vannressursene var og hvor store og arbeidskrevende prosjekter som ble gjennomført for å sikre tilgangen på vannkraft i sagbruksnæringen. Det foreslås at denne kanalen gis status som kulturminne med verneverdi «Svært høy» (NR.2-3, KART 7).

Ved Branestjenn og Vierdammene finnes det store og godt bevart stein- og torvdemninger. Den førstnevnte har trolig forbindelse med sagbruksdriften på Vendelborg, mens de siste er brukt til å drive vannhjul ved Krambudalsgruvene ved hjelp av kunstige vannrenner som også til dels er bevart. Det foreslås at disse demningen med rester av vannrenner gis status som kulturminne med verneverdi «Høy» (NR.4-5, KART 7).

Ved utløpet av Fisketjenna, på kommunegrensen mellom Øvre Eiker og Nedre Eiker, ligger det en liten, godt bevart stein- og torvdemning. Den er trolig anlagt i forbindelse med Blygruva litt lenger ned i vassdraget (på Nedre Eiker). Denne gruvedriften er ikke datert, men regnes for å være blant de eldste gruvedområdene på Eiker. Det foreslås at denne demningen gis status som kulturminne med verneverdi «Middels» (NR.6, KART 7).

Røkebergvassdraget ble regulert i forbindelse med anleggelsen av Eker Papirmølle i 1801, etter initiativ fra den kjente lekpredikanten og industrigründeren Hans Nielsen Hauge. Som et ledd i dette ble vannføringen økt ved at Brandallsbekken ble demmet opp med en jordvoll, slik at vannet derfra ble ledet mot Røkebergtjenna. Det foreslås at denne demningen gis status som kulturminne med verneverdi «høy». Reguleringen omfattet også en demning ved utløpet av Røkebergtjenna og en kunstig inntaksdam lenger

ned i vassdraget. Begge er i løpet av 1900-tallet blitt ombygd og forsterket med sementdammer, men de opprinnelige steindemningene er fortsatt synlige. Det foreslås at disse to demningene gis status som kulturminne med verneverdi «Middels» (NR.7, KART 7).

4.20.2 Kraftverk og kraftoverføringsanlegg

Fire slike anlegg er vurdert i forbindelse med bygningsregistreringen:

- Hakavik kraftverk (foreslått som eget kulturmiljø - se tabell s.50 og kart s.51)
- Hellefos kraftverk (del av et Hellefoss - se Fagrapport 2, s.40)
- Kraftstasjonene ved Vestfos Cellulosefabrik (del av Cellulosen og Fosshaugen - se Fagrapport 2, s.36)
- Kraftstasjonen ved Fredfoss Uldvarefabrikk (del av et Fredfoss - se Fagrapport 2, s.44)

I tillegg er det registrert rester etter to andre anlegg som har spilt en viktig rolle i den tidlige elektrisitetsforsyningen.

Kulturminner:

Ullern kraftstasjon ble anlagt i 1912 av et privat selskap, og dette var det første anlegget som ble bygd for å produsere kraft for salg gjennom et høyspentnett. Både industribedrifter og privatpersoner var kunder. Produksjonen ble nedlagt alt i 1921. Det er få synlige spor etter anlegget i dag, men med tanke på at den betydningen anlegget hadde for den historiske utviklingen, foreslås det at stedet får status som kulturminne med verneverdi "Lav" (NR.8, KART 7).

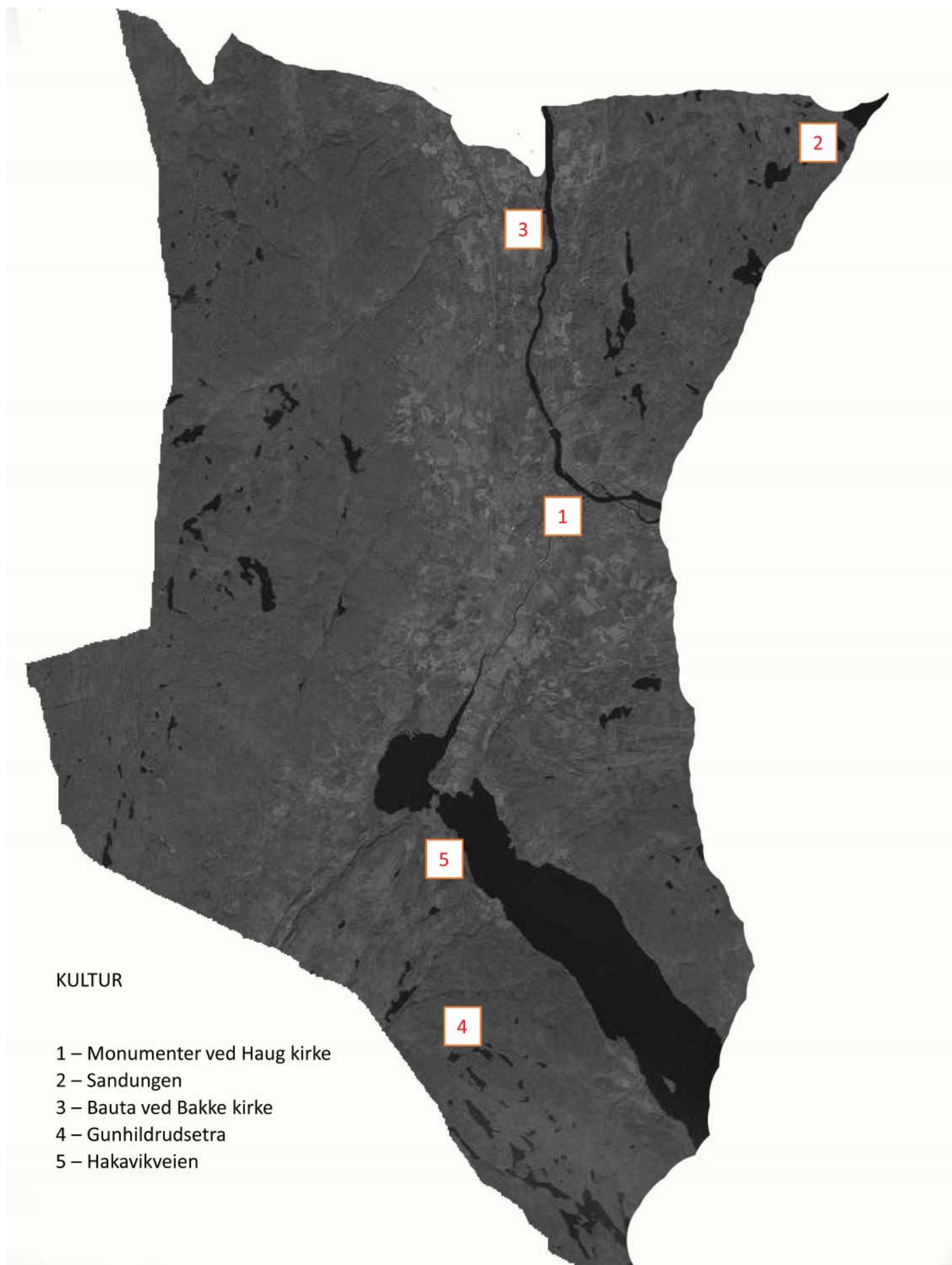
Hoen kraftstasjon ble anlagt i 1915 av Øvre Eiker kommunale elektrisitetsverk og var i drift fram til 1957. Det er få synlige spor etter anlegget i dag, men med tanke på at den betydningen anlegget hadde for den historiske utviklingen, foreslås det at stedet får status som kulturminne med verneverdi "Lav" (NR.9, KART 7).

Himsjødammen er den største av demningene i Hoensvassdraget og står på NVE's verneliste. På damkista er det årstallet 1771 og «Jens Hofgaard» hogd inn.

FOTO: BENT EK

Oversiktskart 8: Kulturminner knyttet til kunst/kultur

4.21 Kultur

I Eiker Arkivs kulturminneregister er det registrert 8 statuer og minnesmerker over kjente personer, samt over krigsbegivenheter og falne i krig. Disse kulturminnene er neppe truet, men med tanke på historieformidling er det viktig at de får en formell status som kulturminner.

Kulturminner:

Minnesmerke over Hans Strøm ved Haug kirke. Strøm, som var sogneprest i Eiker fra 1779 til 1797, var en av Norges fremste naturvitenskapsmenn og kulturpersonligheter på 1700-tallet. Det foreslås at minnestøtten får status som kulturminne med verneverdi «høy» (NR.1, KART 8 - se også tabell s.51 og kart s.53).

Ved Haug kirke står også et minnesmerke over Eidsvoldsmennene Frederik Schmidt og Christopher B. Hoen, som var henholdsvis 1. og 3. deputerte fra Buskerud amt ved Riksforsamlingen i 1814. Det foreslås at dette minnesmerket får status som kulturminne med verneverdi «høy» (NR.1, KART 8 - se også tabell s.51 og kart s.53).

Ved plassen Sandungen i Finnemarka står et minnesmerke over Jakob Sandungen, som var en viktig pionér innenfor fiskekultivering. Det foreslås at dette minnesmerket får status som kulturminne med verneverdi «Høy» (NR.2, kart 8).

Krigsminnesmerke ved Haug kirke over de falne i krigen 1807-1814. Det foreslås at dette minnesmerket får status som kulturminne med verneverdi «Høy» (NR.1, KART 8 - se også tabell s.51 og kart s.53).

Minnesmerket over sogneprest Hans Strøm ble bekostet av Frantz Edler Neuman, eier av Hassel jernverk.

FOTO: BENT EK

Minnesmerket over eikværingene som falt under andre verdenskrig ble avduket ved Haug kirke i 1948. Det er laget av billedhoggeren Alfred Seland.

FOTO: BENT EK

Statue ved Haug kirke med navnene på de falne fra Haug sogn under 2. verdenskrig. Minnesmerket er laget av kunstneren Alfred Seland. Det foreslås at dette minnesmerket får status som kulturminne med verneverdi «Svært høy» (NR.1, KART 8 - se også tabell s.51 og kart s.53).

Bauta ved Bakke kirke over de falne fra Bakke sogn under 2. verdenskrig. Det foreslås at dette minnesmerket får status som kulturminne med verneverdi «Svært høy» (NR.3, KART 8).

Bauta ved Gunhildrudsetra over hjemmefrontsoldater som falt i en trefning der våren 1945. Det foreslås at dette minnesmerket får status som kulturminne med verneverdi «Svært høy» NR.4, KART 8).

Bauta ved Hakavikveien over den trefning som fant sted her våren 1945. Det foreslås at dette minnesmerket får status som kulturminne med verneverdi «Høy» NR.5, KART 8).

Minneplate som markerer slipp-plasser. Det foreslås at disse minnesmerkene får status som kulturminne med verneverdi «Middels».

Oversiktskart 9: Verdifulle kulturlandskap

4.22 Kulturlandskap

I forbindelse med prosjektet "Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap, 1992-1995, ble to områder på Øvre Eiker vurdert som interessante kulturlandskap: Aker-Smørgrav og Åssida på Fiskum. Aker-Smørgrav er også foreslått som i fylkeskommunenes regionale verneplan som er under utarbeidelse. På bakgrunn av dette foreslås det at disse to områdene også får status som verneverdige kulturlandskap i Øvre Eiker kommunes kulturminnevernplan. I tillegg bør det vurderes å gi vernestatus til kulturlandskapet i Loesdalen, som en forlengelse av Aker-Smørgrav-Berg.

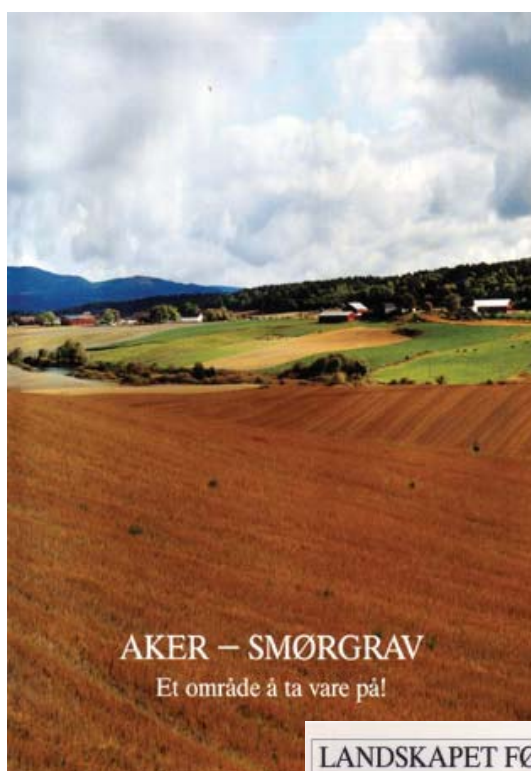
Kulturminner:

Aker-Smørgrav-Berg et større, sammenhengende jordbrukslandskap som er representativt for 1900-tallets kulturlandskap på Øvre Eiker og i nedre del av Buskerud. Området har bevart sin opprinnelige struktur og det er gjort få nyere inngrep i form av boligområder, industri og infrastruktur. Det vurderes til å ha høy kulturhistorisk verdi, og det foreslås at området får status som kulturlandskap med verneverdi "Høy" (NR.1, KART 9).

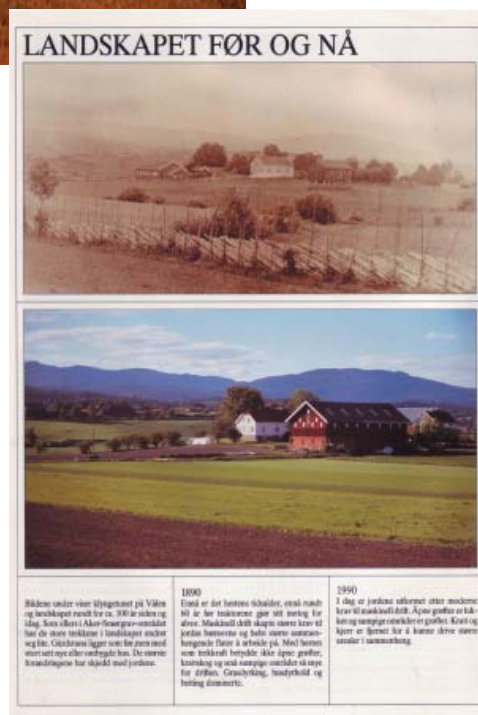
Åssida på Fiskum har bevart en del av det tradisjonelle jordbrukslandskapet, og i løpet av de siste åra det utført enkelte kulturlandskapstiltak. Det er få bygninger utenfor gårdstunene, og de aller fleste tunene har beholdt sin tradisjonelle struktur. Det foreslås at dette området får status som kulturlandskap med verneverdi «Middels» (NR.2, KART 9).

Loesdalen sørøst for Hokksund ligger i direkte tilknytning til området Aker-Smørgrav-Berg og har mange av de samme kvalitetene. Det foreslås at detteområdet får status som kulturlandskap med verneverdi «Middels» (NR.3, KART 9).

I Fylkesmannens og Buskerud fylkeskommunes rapport fra 1995 regnes seks andre kulturlandskap på Øvre Eiker å ha lokal verdi i kulturlandskapsammenheng: Halshaugen, Dramdal, Flesseberg-Gommerud, Oseberg og Svendsrud. Det foreslås at detteområdet får status som kulturlandskap med verneverdi «Lav» (NR.4-8, KART 9).

AKER – SMØRGRAV
Et område å ta vare på!

4.23 Biologiske kulturminner

Denne kategorien i Eiker Arkivs kulturminneregister omfatter kulturplanter som er et resultat av mer eller mindre systematisk dyrking og foredling. I den grad slike planter er særegne eller typiske for Eiker, kan de regnes som kulturminner med lokal verneverdi. Tre slike arter er registrert i Eiker Arkivs kulturminneregister.

Forslag til verneobjekter:

Eikerplomma er beskrevet og markedsført av Kolberg gård. Plommene dyrkes i dag på gården Skarra nordre (54/1). Det foreslås at disse gis status som kulturminner med verneverdi "Høy".

Fossesholm-eplene, som finnes i hagen på Fossesholm, og "Bestemor-eplene" som dyrkes på Bollerud, skal være eplesorter som er særegne for Øvre Eiker. Det foreslås at disse gis status som kulturminner med verneverdi "Høy".

Skriverparken ved Sorenskrivergården er Øvre Eiker kommunes tusenårssted og en viktig del av omgivelsene rundt Sorenskrivergården, som i fagrapport 2 er vurdert som et kulturminne med verneverdi «svært høy». Det foreslås at parken får status som et kulturminne med verneverdi «middels».

Eikerplomma er et eksempel på en lokal fruktsort som bør bevares.

FOTO: LYNN FUNNEMARK JOHANSEN

5. Forslag til utvalgte kulturminner og kulturmiljøer

På bakgrunn av gjennomgangen i forrige hovedavsnitt, foreslås det at en del objekter innlemmes i de kulturmiljøene som er foreslått i de to fagrapportene («Arkeologiske kulturminner» av Anja S. Melvær og «Nyere tids kulturminner» av Jo Sellæg).

Ut over dette, foreslås det også å vurdere 11 nye områder som verneverdige kulturmiljøer. I tabellen er det henvisning til omtale i hovedavsnitt 4, samt en kort begrunnelse.

Til slutt følger en oppsummering av de enkeltobjektene som er vurdert til verneverdi «svært høy» eller «høy», med henvisning til omtale i hovedavsnitt 4.

5.1 Kulturminner i tilknytning til miljøer som er foreslått i fagrapport 1

Nedenfor følger en oversikt over registrerte kulturminner som ligger innenfor de kulturmiljøene som er foreslått som verneverdige i den arkeologiske fagrapporten. Dette er objekter som ikke nødvendigvis har høy verneverdig i seg selv, men som kan bidra til å gi miljøet økt mangfold og tidsdybde. I tabellen henvises det til omtale i hovedavsnitt 4 i denne rapporten, samt til den arkeologiske fagrapporten.

I kulturmiljø 5 (Røkeberg) ligger en del av den gamle ferdselsveien over Horne ("Gamlegata") like utenfor det foreslåtte kulturmiljøet i fagrapport 1. Det foreslås derfor en mindre utvidelse av dette området.

Navn	Omtale	Omtale i fagrapport 1
Ruinene av Fiskum teglverk; Gravminner ved Fiskum gamle kirke og Fiskum kirke	4.7.5; 4.10	Kulturmiljø 2: Fiskum kirkested (s.64)
Tuft etter 1 husmannsplass	4.1.3	Kulturmiljø 3: Myreslottet (s.69)
Gravminner ved Haug kirke; Sundmoen leirplass	4.11 4.9.5	Kulturmiljø 4: Haug kirkested (s.75)
Minnesmerke over Hans Strøm; Minnesmerke over	4.17 4.9	
Eidsvollsmennene; Krigsminnesmerke 1807-1814; Krigsminnesmerke 1940-1945	4.21 4.21 4.21	
Rester etter Smørgravbakken; Den gamle Horneveien	4.6.4 4.9.1	Kulturmiljø 5: Røkeberg (s.82)
Danseplass Borge; «Hyttebakken» og «Ristvedtkollen»	4.6.2 4.6.4	Kulturmiljø 7: Slottet i Bingen (s.95)
Tufter etter 3 husmannsplasser	4.1.3	Kulturmiljø 12: Lunde Søndre (s.123)

Tabell 5.1: Kulturminner i fagrapport 3 som ligger innenfor de kulturmiljøene som er foreslått i fagrapport 1.

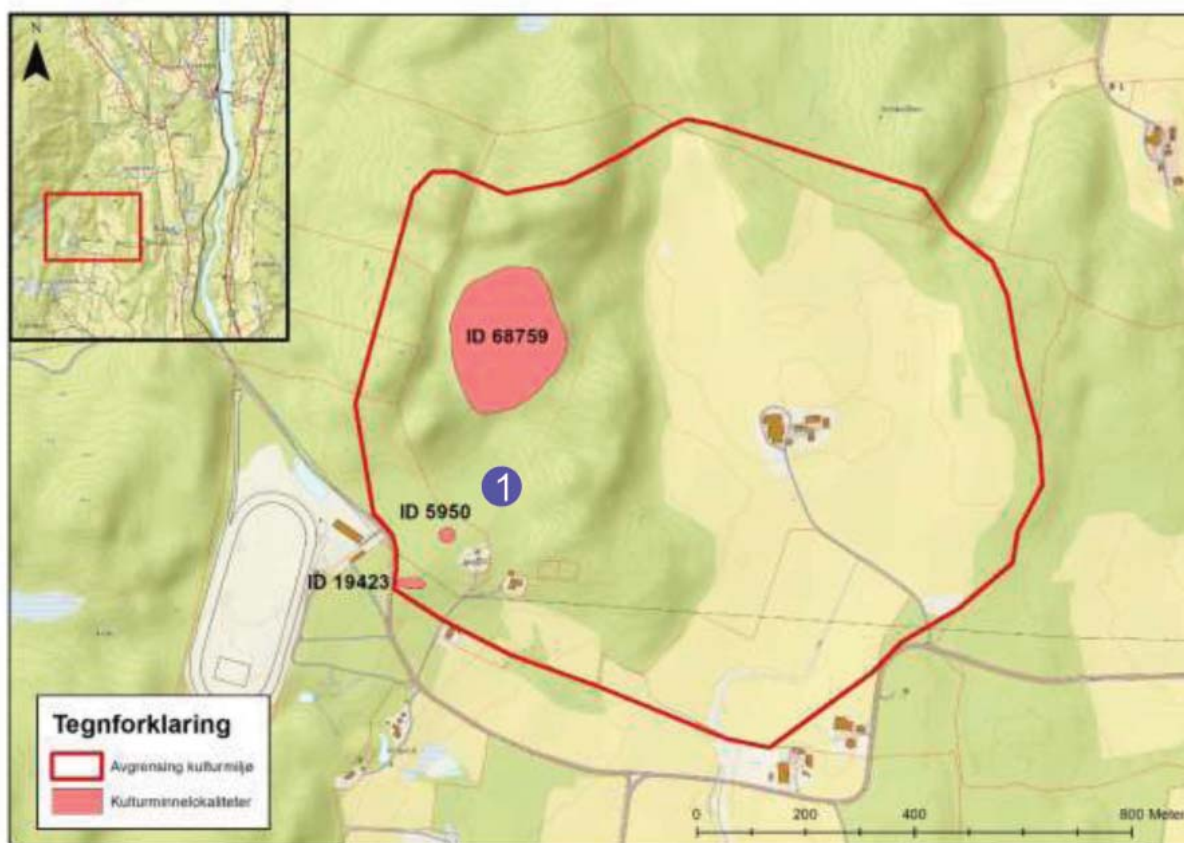

Restene etter Fiskum teglverk ligger innenfor det foreslåtte kulturmiljøet «Fiskum kirkested» og er med på å gi «tidsdybde» til dette kulturmiljøet.

FOTO: BENT EK

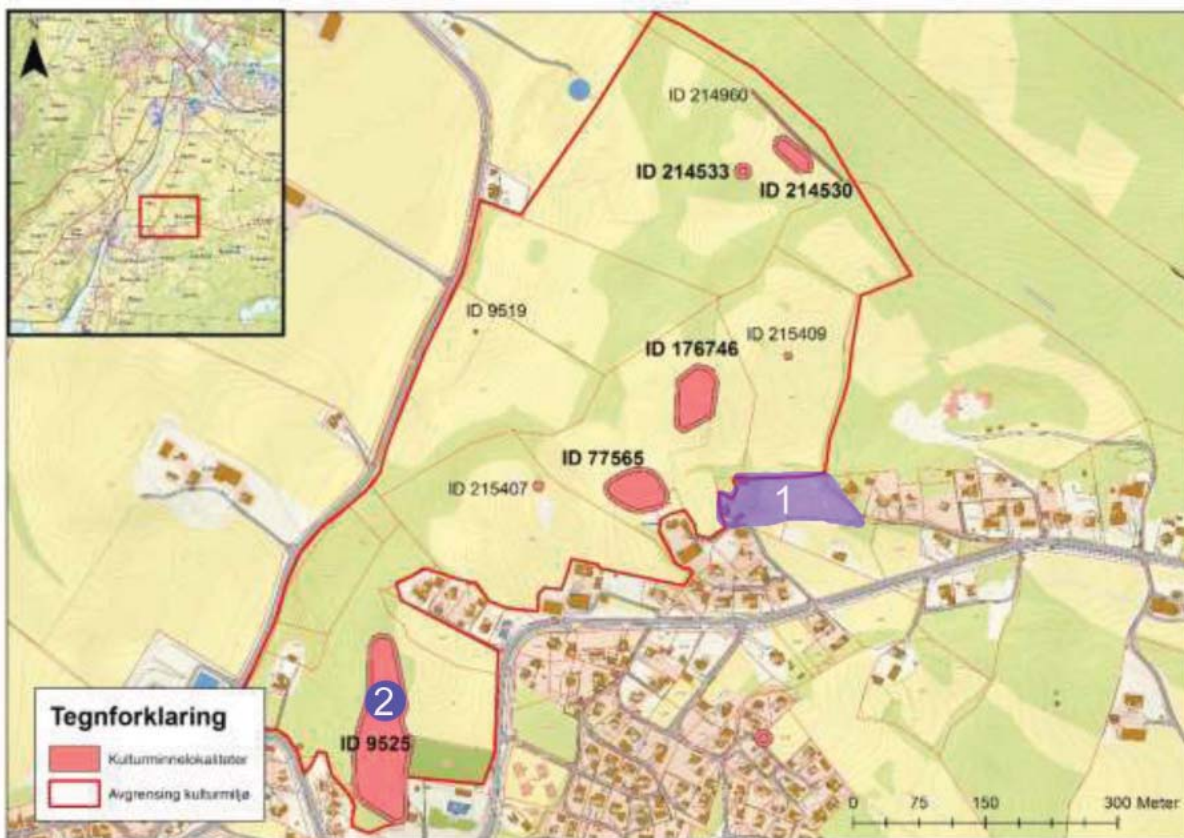
Kulturmiljø 2: Fiskum kirkested. Tufter etter Fiskum teglverk (merket 1) ligger innenfor dette arkeologiske kulturmiljøet. Dessuten er det verneverdige gravminner på kirkegårdene ved Fiskum gamle kirke (merket 2) og Fiskum nye kirke (merket 3)

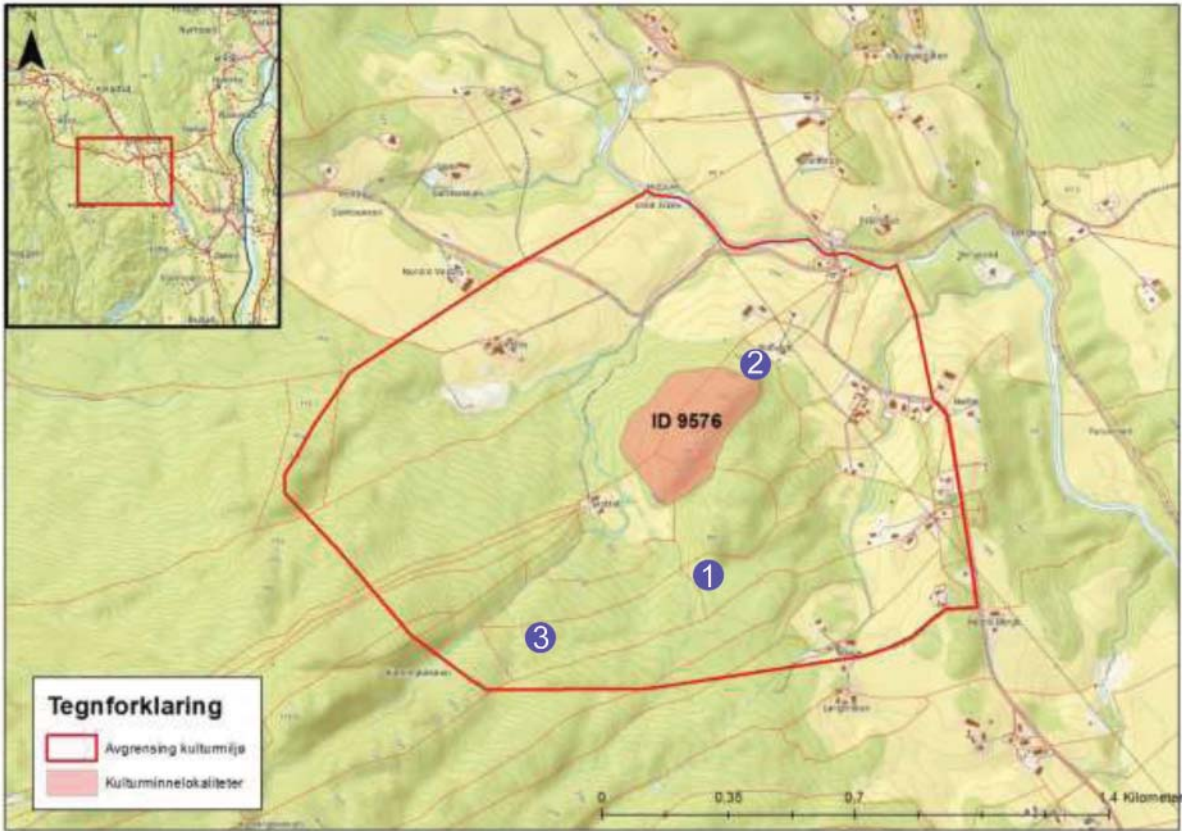
Kulturmiljø 3: Myreslottet. Tufter etter husmannsplassen Nystua (merket 1) ligger innenfor dette arkeologiske kulturmiljøet.

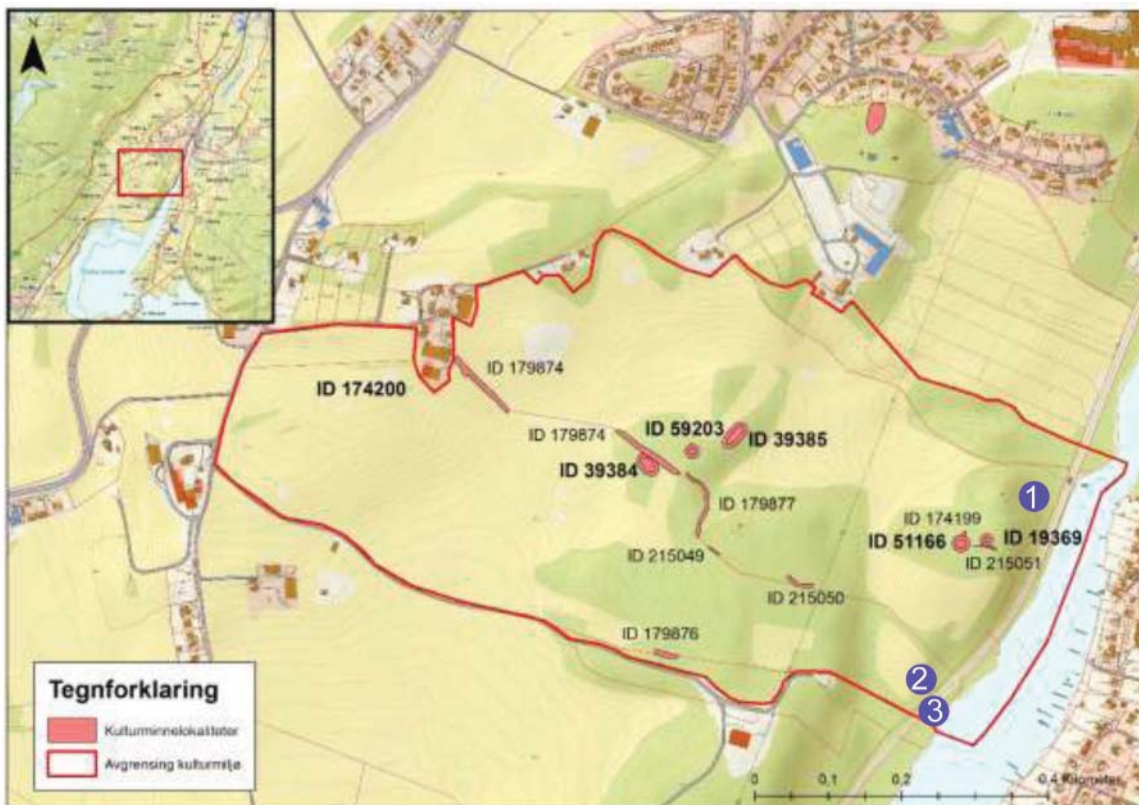
Flere verneverdige gravminner samt minnestøttere for Hans Strøm, Eidsvollsmennene og de falne i krigen 1807-14 (merket 1) ligger rett ved Haug kirke (id84498), mens monumentet over de falne 1940-45 (merket 2) står på plassen foran kirken. En av de største leirslettene (merket 3) som var brukt av de reisende (tatere) ligger også innenfor dette kulturmiljøet.

Kulturmiljø 5: Røkeberg. Det foreslås en utvidelse med det området som er skravert blått på kartet, slik at en får med en del av den gamle ferdssveien gjennom Røkeberg og Hornebygda kommer med (merket 1) på kartet. Dessuten ligger restene av stillaset på Smørgravbakken inne i gravfeltet med id-9525. (merket 2)

Kulturmiljø 7: Slottet. Ei danseslette (merket 1), samt o hoppbakker - Ristvedtkollen (merket 2) og Hyttebakken (merket 3) - ligger innenfor dette arkeologiske kulturmiljøet.

Kulturmiljø 12: Lunde. Tufter etter tre husmannsplasser ligger innenfor dette arkeologiske kulturmiljøet: Plomåsen (merket 1), Lundeie (merket 2) og Elvebekk (merket 3).

5.2 Kulturminner i tilknytning til miljøer som er foreslått i fagrapport 2

Nedenfor følger en oversikt over kulturminner som er vurdert i denne fagrapporten og som ligger innenfor eller i tilknytning til de kulturmiljøene som er foreslått som verneverdige i fagrapport 2 om kulturminner fra nyere tid. I tabellen henvises det til omtale i hovedavsnitt 4 i denne rapporten, samt til den fagrapport 2.

Navn	Omtale	Omtale i fagrapport 2
Masterenna i Vestfossen	4.7.4	Kulturmiljø 3: Fosshaugen og Cellulosen (s.36)
Gammel ferdselsvei til Sandsvær	4.9	Kulturmiljø 12: Pinsle (s.56)
Brønn på Aspesetra	4.13	Kulturmiljø 14: Aspesetra (s.64)

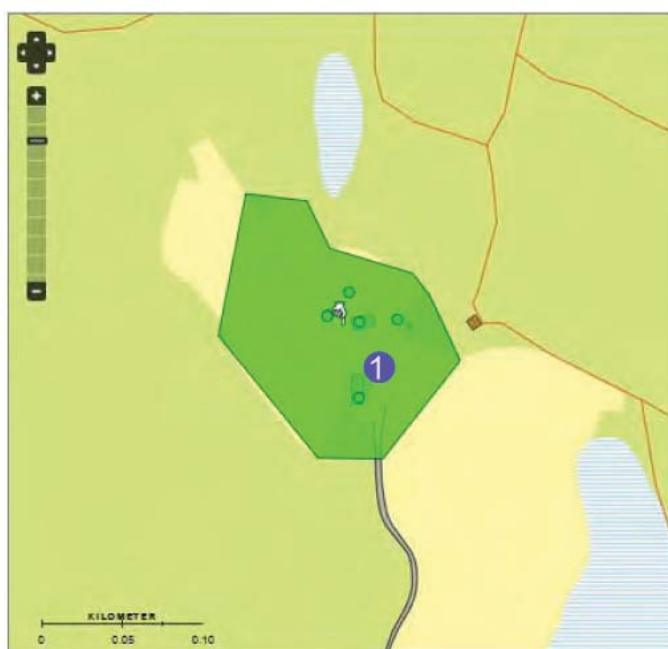
Tabell 5.2: Kulturminner i fagrapport 3 som ligger innenfor de kulturmiljøene som er foreslått i fagrapport 2.

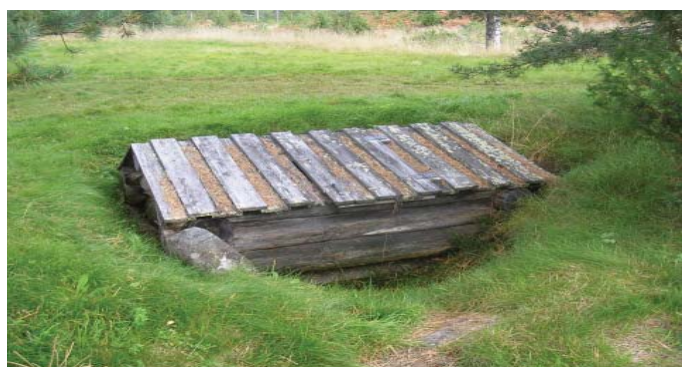
Kulturmiljø 3: Vestfossen og Cellulose. Den bevarte delen av Masterenna er merket med 1.

Kulturmiljø 12: Pinsle. Den gamle ferdselsveien gjennom tunet er merket med blått.

Kulturmiljø 14: Aspesetra. Brønnen er merket med 1.

Brønnen på Aspesetra bidrar også til at dette stedet er ett av Eikers fineste kulturmiljøer.
FOTO: BENT EK

5.3. Forslag til kulturmiljøer utover det som er foreslått i fagrapportene

11 områder inneholder så mange interessante og godt bevarte kulturminner at de bør vurderes som verneverdige kulturmiljøer i forbindelse med kommunedelplanen. Tabellen henviser til omtale i hovedavsnitt 4, samtidig som det gis en kort begrunnelse for den foreslåtte verneverdien.

Navn	Kategori (omtale)	Kommentar/begrunnelse
Skarragruvene Verneverdi: «Svært høy»	Begrverk (4.7.1)	Kongsberg Sølvverk hadde en omfattende virksomhet i dette området i perioden 1770-1800. Sporene etter bergverksdriften omfatter 20 gruver og skjerp, 2 stoller, 2 inskripsjoner, 5 hustufter, smie, kullhus, krutthus, sjeidehus, 4 hestevandring, sagbruk og pukkverk med vannrenne. Området er tilrettelagt for publikum av Sølvverkets Venner.
Jungercellene Verneverdi: «Svært høy»	Forsvar (4.10)	Celleleiren ved Junger skal være blant de aller best bevarte hjemmefrontleirene i landet og er et enestående kulturminne som dokumenterer Milorgs aktivitet i sluttfasen av andre verdenskrig. Området er lagt til rette for publikumsbesøk av Celleforeningen 1412-2, som også tar imot skoleklasser og låner ut hyttene til overnatting.
Hakavik Verneverdi: «Høy»	Husmannsplasser (4.1.3); Tømmerbrøtning (4.2.3); Sagbruk (4.7.4)	Hakavik kraftverk fra omkring 1920 og er den eneste i landet som er bygd spesielt for å levere elektrisk kraft til jernbanenettet. Kraftstasjonen og de øvrige tekniske installasjonene er på Statkrafts verneliste. I området finnes dessuten en del funksjonærboliger, som er vurdert i fagrapport 2, samt spor etter bosetning og annen aktivitet som fantes i Hakavik før kraftverket. Dette omfatter tufter etter husmannsplasser; rester etter ei 5 km lang tømmerrenne og ruiner av ei vannsag.
Sundhaugen Verneverdi: «Høy»	Badeplass (4.6.1); Overnatting/servering (4.12); Energiforsyning (4.20.2)	Sundhaugen har gjennom flere generasjoner vært en av Øvre Eikers viktigste badeplasser og rekreasjonsområder. Turistpaviljongen fra 1930-tallet er et interessant eksempel på en funksjorestaurant fra denne perioden og er foreslått vernet av Statsbygg. På området ligger også en stor transformatoriosk, bygd omkring 1920 som en del av overføringen av elektrisk kraft til jernbanen mellom Hakavik og Asker. Bygningen er på NVEs verneliste.
Hassel jernverk Verneverdi: «Høy»	Bergverk (4.7.1); Ferdsselsveier (4.9.1)	Kulturminnene etter Hassel jernverk er spredt over et stort område og inkluderer demninger i Bingsvassdraget, kullmiler og veier i utmarka, samt gruver og annen virksomhet i Modum kommune. Kjerneområdet for verket var imidlertid rundt masoven, som det er bevart rester av og som er vurdert med verneverdi «høy» i fagrapport 2. Den ligger rett ved den fredede hovedbygningen på Daler og cirka 300 meter bygdetunet på Øra, der to av bygningene er vurdert til verneverdi «svært høy». En hestevanning som er bevart ved den gamle ferdsselsveien mot Bingen er også en del av miljøet. Området er skiltet og tilrettelagt i samarbeid med Skotselv grendeutvalg.
Kverk hengsle Verneverdi: «Høy»	Tømmerhengsler (4.2.4)	Ved siden av Stenberg var Kverk hengsle vært den viktigste innretningen i forbindelse med tømmerfløtingen i Drammensvassdraget. Også her finnes det spor etter virksomheten, blant annet bua som ble brukt som hvile- og spisebrakke av arbeiderne. Området ligger på privat grunn, men det er lagt til rette med informasjonstavler og merking av stier i samarbeid med Rosthaug Videregående skole.
Hagaøya Verneverdi: «Middels»	Husmannsplasser (4.1.3); Tømmerhengsler (4.2.4)	På Hagaøya finnes de eneste bevarte restene etter Stenberg hengsle, som var det viktigste av tømmerhengslene i Drammensvassdraget. I tillegg er det tufter etter en husmannsplass og flere sommerfjøs fra den perioden øya ble brukt som sommerbeite. Alt dette er spor etter den «elvekulturen» som har gitt navn til bind 3 av «Eikers historie». Øya ble også brukt som samlingssted og danseplass under andre verdenskrig, da slike sammenkomster var forbudt. Hagaøya er et offentlig friområde, som eies av staten, men forvaltes av Øvre Eiker kommune. Øya er kun tilgjengelig med båt.

Hoensvannet	Seterdrift (4.1.2); Husmannsplasser (4.1.3); Badeplasser (4.6.1);	Området nord og vest for Hoensvannet er ett av flere områder på Øvre Eiker der det både har vært seterdrift og fast bosetning i utmarka (husmannsplasser). På en del av disse stedene er det fortsatt bygninger, som er vurdert i forbindelse med fagrapport 2, til dels med høy verneverdi (Humblebekksetra, Gorudvollen, Skjøsetra, Søndre Svartskurden). Sammen med hustufter og andre spor etter bosetning gjør dette at området er godt egnet til å formidle den viktige delen av bygdas historie som er knyttet til seterdrift og husmannsvesenet. Også området ved Hoensvannshotellet, som i flere generasjoner har vært en av de viktigste lokale badeplassene, må regnes som et kulturminne. Området er lett tilgjengelig og mye brukt som rekreasjonsområde. Øvre Eiker kommune har etablert en natursti, som eventuelt kan utvides til å omfatte flere av de aktuelle kulturminnene.
Verneverdi: «Middels»	Annen industri (4.7.5); Ferdsselsveier (4.9.1)	
Bergsgruvene	Bergverk (4.7.1)	Gruvene ligger i et område der det var betydelig skjerping og bergverksdrift alt på 1600-tallet. På 1700-tallet drev Kongsberg Sølververk her under navnet "Eker Kiesgrube", og på 1800-tallet var det drift under ulike private selskaper, som Ekers Kobberverk og Housund Kobberverk. De synlige sporene i dag er først og fremst fra denne siste perioden.
Verneverdi: «Middels»		
Krambudalen	Bergverk (4.7.1)	Gruvene i Krambudalen er en viktig del av Eikers bergverkshistorie. Det er bevart to gruver, samt berghaller og tufter etter flere bygninger og tekniske innretninger. Området ligger ved en skogsbilvei og er lett tilgjengelig, og Dram, mens og Oplands Turistforenings blåmerkede løype går gjennom området.
Verneverdi: «Middels»		
Schwabegruva	Bergverk (4.7.1)	Denne gruva, med tufter etter bygninger, er en interessant dokumentasjon på hvordan Kongsberg Sølververk på 1700-tallet anla små gruver langt inn i utmarka i vanskelig terreng. Gruva er omtalt alt på 1730-tallet og representerer dermed en tidlig fase i den utviklingen som kulminerte med driften ved Vindorn, Skarragruvene og Holtefjellgruvene noen tiår seinere.
Verneverdi: «Middels»		

Forklaring til kart på de følgende sidene:

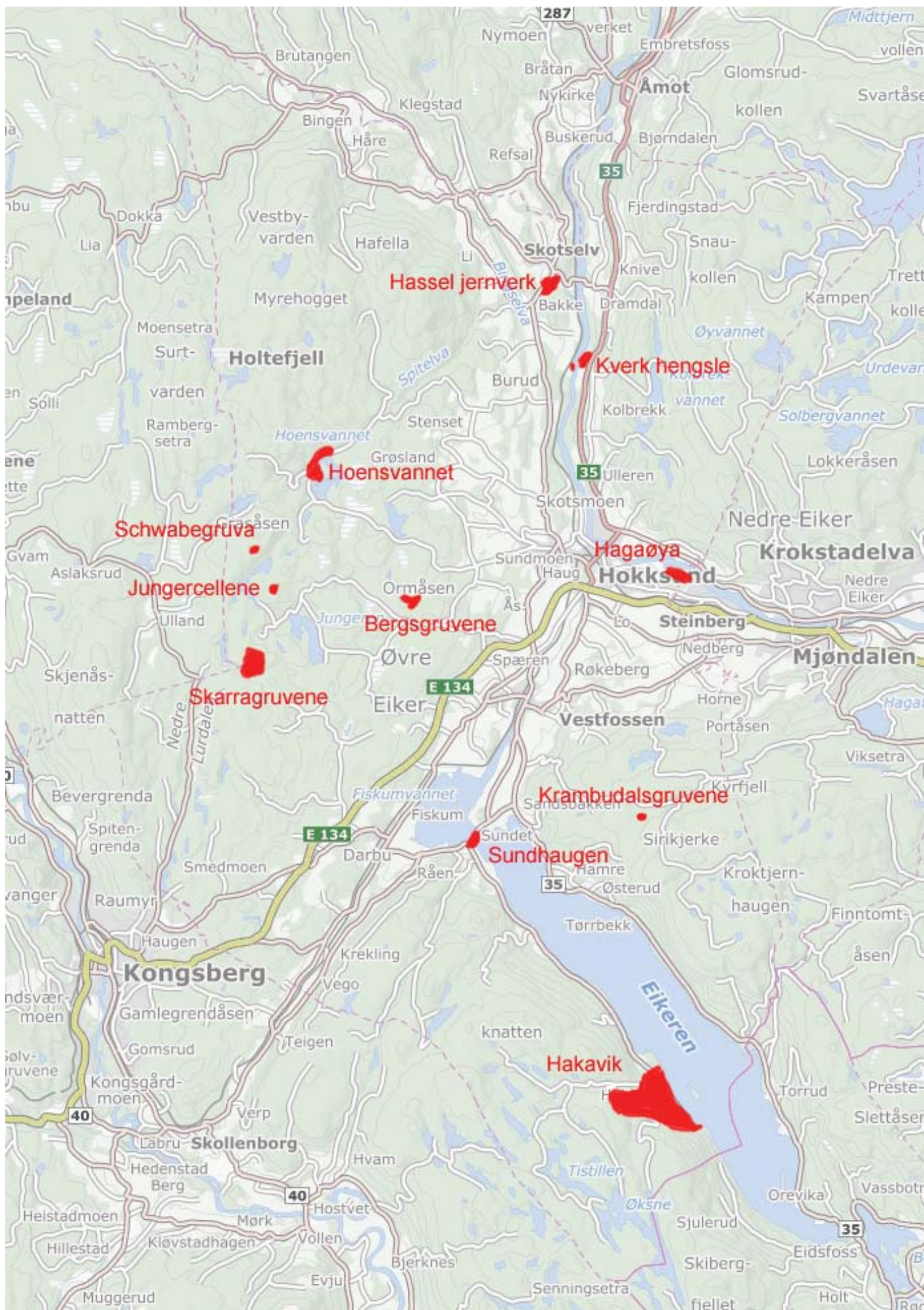
Kulturminner registrert i fagrapport 1 og 2:

- A - Automatisk fredet kulturminne
- B - Fredet/listeført kulturminne
- C - Fagrapport 2: Svært høy verneverdi
- D - Fagrapport 2: Høy verneverdi
- E - Fagrapport 2: Middels verneverdi

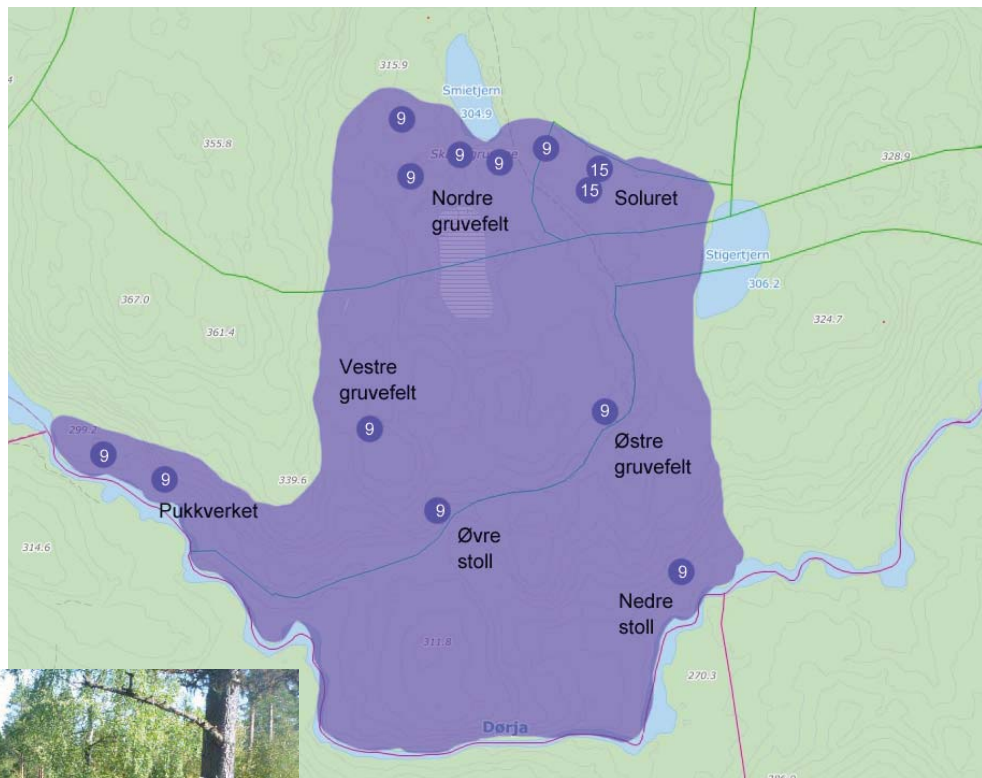
Blå markering: Kulturminner registrert i fagrapport 3

- 1 - Tuft etter boplass/seter
- 2 - Sommerfjøs
- 3 - Bygning/teknisk installasjon i forbindelse med tømmerfløting/brøtning
- 4 - Sagbruk
- 5 - Skipskai
- 6 - Skole
- 7 - Spor etter barneleik
- 8 - Badeplass
- 9 - Bygning/teknisk installasjon i forbindelse med bergverk/jernverk
- 10 - Hestevanning
- 11 - Demning
- 12 - Hjemmefrontcelle
- 13 - Bjørnstilling
- 14 - Badstue

Oversikt over kulturmiljøer i fagrapport 3

Skarragruvene

Samlingsplassen ved Soluret.
FOTO: KNUT KOLBERG

Vannrenna ved Pukkverket.
FOTO: JOSEF E. HANSEN

Skoleelever fra Ormåsen rydder vegetasjon ved gjøpelen i østre gruvefelt.
FOTO: ARNSTEIN NYGÅRD

Hestegjøpel ved vestre gruvefelt.
FOTO: BENT EK

Jungercellene

Interiør fra hyttene
FOTO: BENT EK

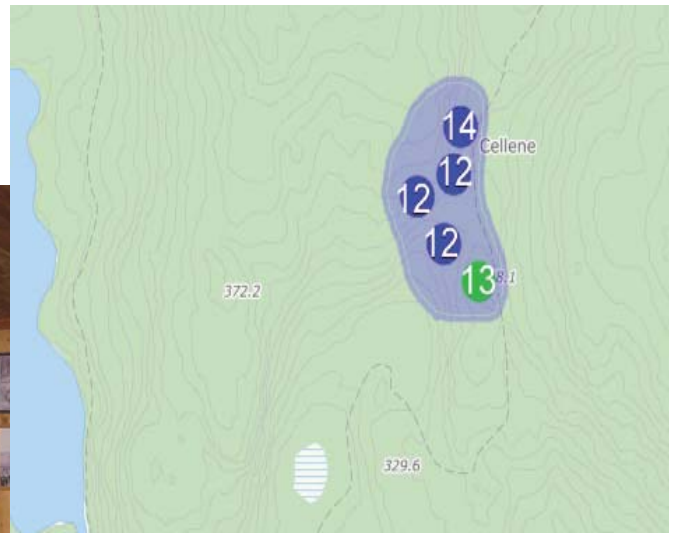

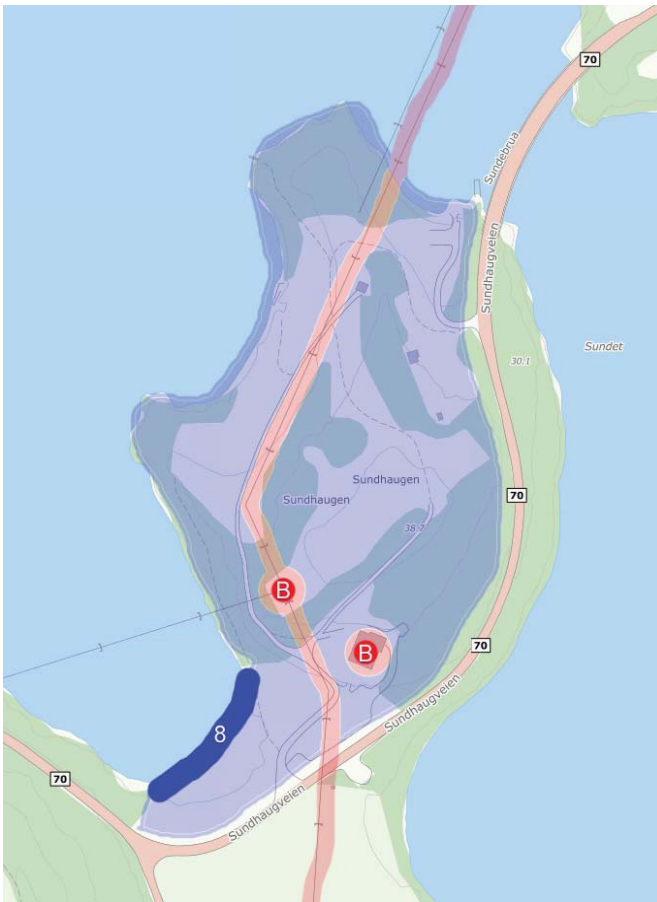
Foto fra mai 1945.

Celleforeningen 1412-2 står for vedlikeholdet
av bygningene og området.
FOTO: BENT EK

Sundhaugen

Turistpaviljongen.
FOTO: BENT EK

Sundhaugen er fortsatt en populær bade plass.
FOTO: ØVRE EIKER KOMMUNE

Badeliv på 1950-tallet.
FOTO: EIKER ARKIV

Hasselverket

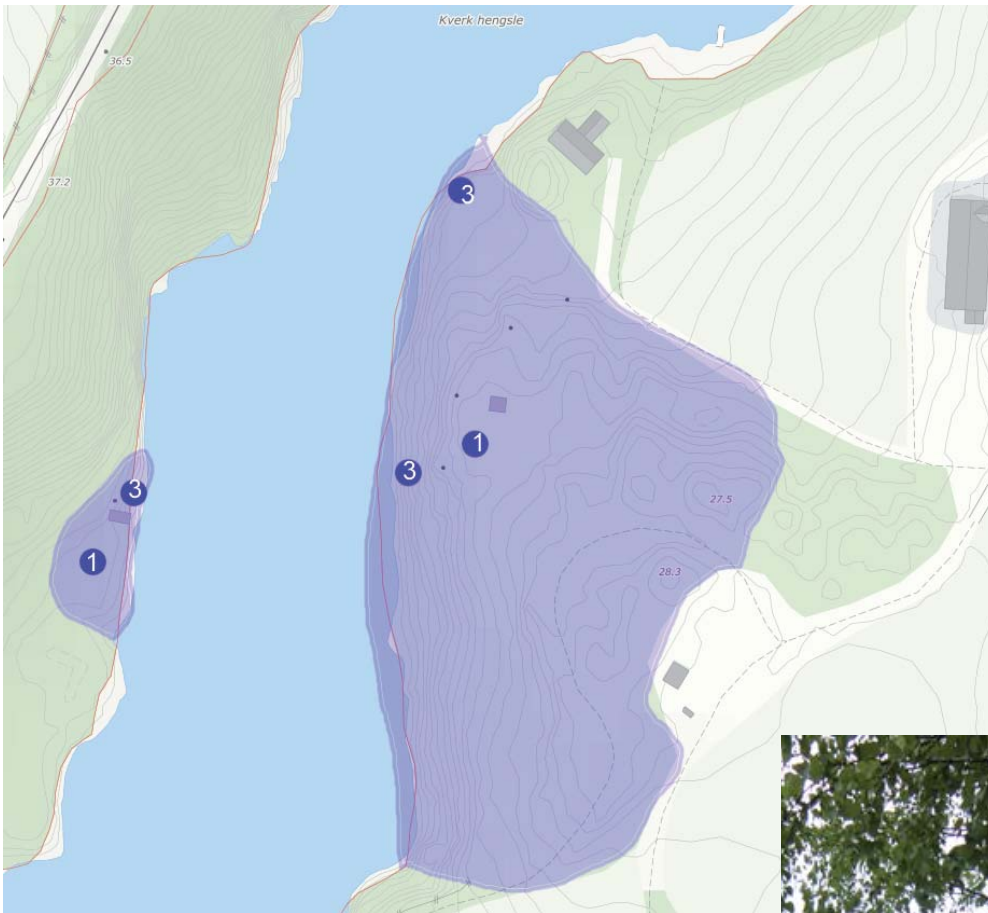

Düvelgården ligger idyllisk til ved Bingselva.
FOTO: BJØRN KRISTOFFERSEN

Skotselv grendeutvalg har satt opp informasjonstavler i området og et vernebygg over restene av masovnen.
FOTO: SKOTSELV GRENDEUTVALG

Kverkhengslet

Det er fortsatt tydelige spor etter innretningene ved Kverk hengsle.

FOTO: BENT EK

I samarbeid med grunneierne har Rosthaug Videregående skole tilrettelagt området rundt hengslet, samt en sti langs elva til Hellefoss og Dynge.

FOTO: BENT EK

Hagaøya

Noen steder er det fortsatt tydelige spor etter plogfurer.
FOTO: BENT EK

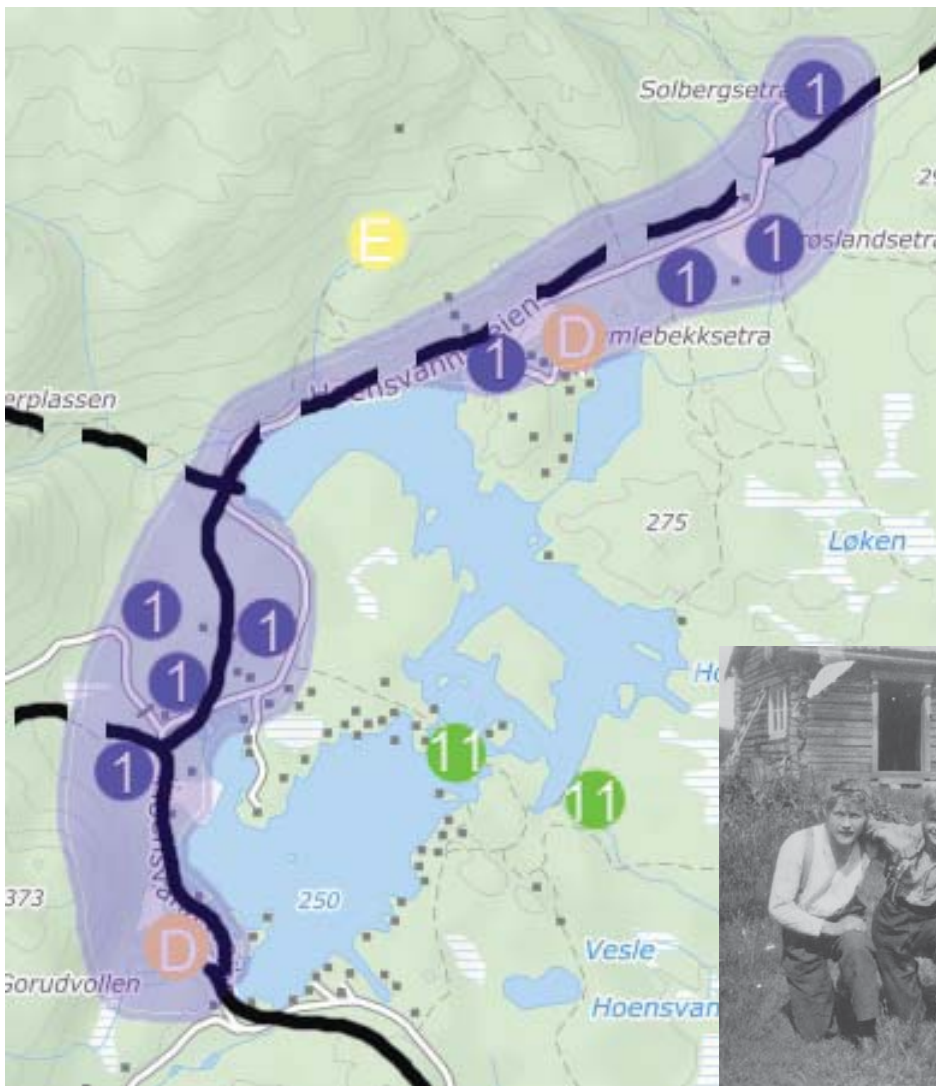

Mange steder på øya er det spor etter barneleik.
FOTO: BENT EK

Ruinene av sommerfjøs vitner om at øya ble brukt til sommerbeite.
FOTO: BENT EK

Hoensvannet

Danemansplassen ved Hoensvannet på 1930-tallet (over) og i dag (nedenfor).

FOTO: EIKER ARKIV/BENT EK

Nyvollen ved Hoensvannet er en av de mange husmannsplassene rundt Hoensvannet som det er bevart rester etter. Denne plassen er spesielt interessant fordi det i tillegg til hustuftene er bevart rester etter en tjæreovn, som var i drift på 1800-tallet.

FOTO: BENT EK

Bergsgruvene

På 1800-tallet var Bergsgruvene en viktig arbeidsplass.
FOTO: BENT EK

Olav Homlebakk gransker berghallene ved de gamle kobbergruvene.
FOTO: BENT EK

Den gamle stigerboligen brukes i dag som hytte.
FOTO: BENT EK

En av gruvesjaktene ved Bergsgruvene.
FOTO: BENT EK

Krambudalsgruvene

Gruvesjaktene er fylt med vann.
FOTO: BENT EK

Fundament for hjulhuset, der det sto et vannhjul som ble drevet med vann fra ei kunstig renne.

FOTO: BENT EK

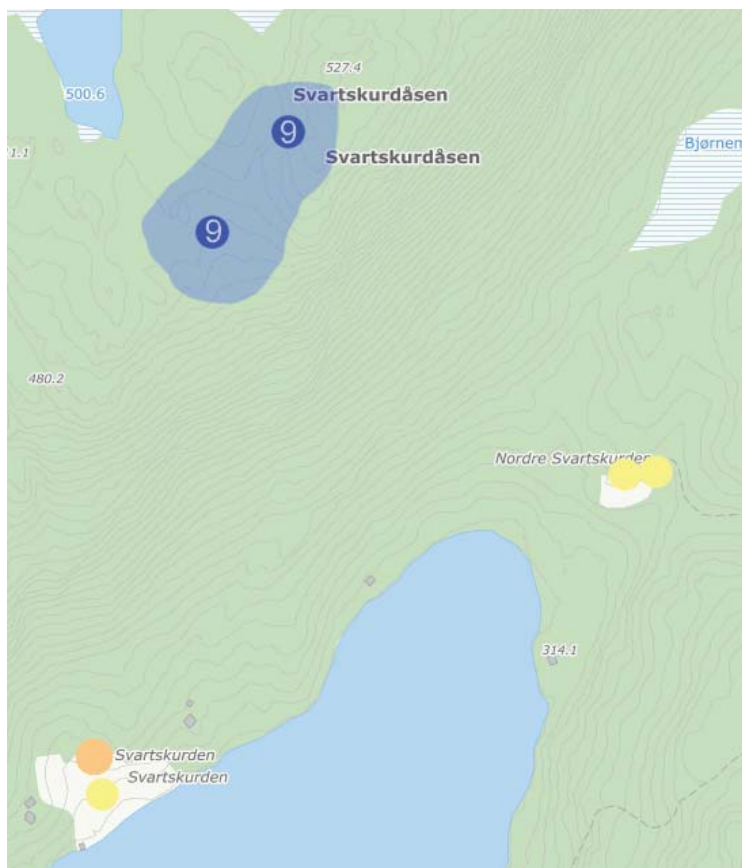

Berghallene er overgrodd med vegetasjon.
FOTO: BENT EK

Schwabegruva

Schwabegruva på Grasåsen ble drevet av Kongsberg Sølvverk på 1730-tallet.
FOTO: BENT EK

I tillegg til selve gruva er det også tufter etter bygninger i området.
FOTO: BENT EK

5.4 Enkeltminner med verneverdi «svært høy»

I tillegg til de kulturminnene som er en del av foreslåtte kulturmiljøer, foreslås det at 11 av objektene i kategorien «andre kulturminner» får status som kulturminner med verneverdig «svært høy». Tabellen nedenfor inneholder en oversikt over disse, med henvisning til omtale i hovedavsnitt 4 i denne rapporten.

Navn	Omtale	Kommentar/begrunnelse
Verp kalkovn	4.7.5	Anlegget representerer den småindustrien som var knyttet til enkeltgårder og som var en viktig del av den industrielle utviklingen på Eiker. Anlegget er svært godt bevart, og grunneier har skiltet for publikum.
Holtefjellcellene	4.10	Fire celleleire som dokumenterer Milorgs aktivitet i sluttfasen av andre verdenskrig. Hyttene er bevart i varierende grad og ligger for spredt til at de utgjør et samlet kulturmiljø. Det er likevel viktig å se disse enkeltobjektene i sammenheng med hverandre og bevare dem som en del av Øvre Eikers krisghistorie.
Neumanns familiegrav	4.11	Denne jernkorset er fint, og relativt sjeldent, eksempel på Hassel jernverks produksjon av gravminner på tidlig 1800-tall. Dessuten spilte familien Neuman en viktig rolle i Skotselvs historie, som eiere av Hassel jernverk gjennom mer enn 50 år.
Hassels fattiggrav	4.11	Denne enkle steinen, med innskriften "H Ø V FATTIGE", har opprinnelig stått på fellesgraven til de fattige som ble gravlagt på verkets bekostning. Sammen med Neumans grav dokumenterer og symboliserer den de sosiale forskjellene i verkssamfunnet.
Skotselv bru	4.9.2	Brua ble bygd i 1928 etter langvarig kamp fra lokalbefolkningen, og den er en viktig milepæl i den lokale samferdselshistorien. Den er et fint og etter hvert nokså sjeldent eksempel på denne typen jernbruer fra tidlig 1900-tall.
Bjørvannskanalen	4.20.1	Denne kunstige kanalen ble sprengt ut på slutten av 1700-tallet for å lede vannet fra Bjørvannet inn i Hoensvassdraget. Den dokumenterer hvor store ressurser som kunne bli satt inn på å regulere vannføringen alt i før-industriell tid.
Bauta ved Bakke kirke	4.21	Bauten ble opprinnelig reist for to soldater som ble drept under felttoget i 1940, men etter krigen også navnene på andre falne motstandsfolk fra Skotselv inkludert. Bauten er viktig som et minnesmerke over motstandskampen på Øvre Eiker.

Familien Neumans familiegrav og verkets fattiggrav er kanskje to av de mest interessante og bevaringsverdige gravminnene som finnes på Øvre Eikers kirkegårder.
FOTO: BENT EK

5.5 Enkeltninner med verneverdi «høy»

I tillegg til de kulturminnene som er en del av foreslåtte kulturmiljøer, foreslås det at 17 av objektene i kategorien «andre kulturminner» får status som kulturminner med verneverdig «høy». Tabellen nedenfor inneholder en oversikt over disse, med henvisning til omtale i hovedavsnitt 4 i denne rapporten.

Navn	Omtale	Kommentar/begrunnelse
Nedre Hoens fiskebu	4.3.1	Denne lille bygningen er ett av de ytterst få sporene etter det tradisjonelle laksefisket ved Hellefossen og et viktig landemerke for dem som driver fiske i dag.
Skjelbreddalsgruva	4.7.1	Gruvedriften her skal ha startet alt på Hartvig Huitfeldts tid på 1620-tallet. Dette må antakelig regnes som den eldste stedfestede bergverksdriften på Eiker og som ett av de eldste sporene etter Kongsberg Sølvverk.
Thorne-mølla	4.7.3	Denne mølla, som ble oppført på 1840-tallet, var gjennom 70 år den viktigste av kornmøllene på Øvre Eiker. Fundamentet, som er godt bevart, er så å si det eneste sporet som er bevart etter den omfattende mølledriften på Eiker i før-industriell tid.
Skar lyttepost	4.10	Denne lytteposten ble etablert av tyskerne under andre verdenskrig for å overvåke den allierte flytrafikken, som blant annet kom med forsyninger til hjemmefronten. Det er tydelig spor etter de militære innretningene, som er en viktig del av krigshistorien på Øvre Eiker.
Kongeveien ved Bakken	4.9.1	Denne strekningen på rundt 300 meter er det mest autentisk bevarte partiet av landets første offentlig kjørevei, som ble anlagt mellom Kongsberg og Drammen på 1620-tallet. Buskerud fylkeskommune har satt opp informasjonsskilt her.
Hestevanning ved Lobben	4.9.4	Denne hestevanningen ligger ved den gamle ferdselsveien mellom Hassel jernverk og Frederichsminde Isenkramfabrik. Det er den eneste bevarte av slike gamle vannposter, som må ha vært vanlig langs ferdselsveiene.
Grølladammen; Åbortjennsdammen; Svartbekkdammen; Hoggtjennsdammen	4.20.1	Demninger av stein og torv, som opprinnelig ble brukt for å regulere vannføringen i forbindelse med Hassel jernverk og seinere brukt i forbindelse med brøtningen i Bingsvassdraget. Samlet dokumenterer de den teknologien som ble brukt ved vassdragsregulering i før-industriell tid og betydningen av vannkraften for den industrielle utviklingen på Eiker.
Himsjødammen; Prestvannsdammen; Krokvannsdammen	4.20.1	Demninger av stein og torv, som opprinnelig ble brukt for å regulere vannføringen i forbindelse med Hoenssagene. Samlet dokumenterer de den teknologien som ble brukt ved vassdragsregulering i før-industriell tid og betydningen av vannkraften for den industrielle utviklingen på Eiker. Himsjødammen står på NVEs verneliste.
Brandalsbekkdammen	4.20.1	Demningen viser hvordan en enkel jordvoll kunne gi et vassdrag nytt løp og dermed gi grunnlag for industrivirksomhet. Demningen var et viktig forutsetning for driften ved Eker Papirmølle på 1800-tallet og seinere for Fredfoss Uldvarefabrikk.
Minnesmerke over Jacob Sandungen	4.21	Husmannen Jacob Sandungen er en av de få personene på Eiker som er blitt hedret med et slikt minnesmerke. Han var en pioner innenfor fiskekultivering, og minnesmerket må ses i sammenheng med den betydningen som denne virksomheten har hatt.
Minnesmerke ved Hakavikveien	4.21	Minnesmerke over dem som ble drept og såret i forbindelse med en trefning mellom hjemmefronten og tyske soldater i april 1945. Bautaen er viktig som et minnesmerke over motstandskampen på Øvre Eiker.
Skriverparken	4.22	Parken rundt Sorenskrivergården danner en viktig ramme rundt denne verneverdige bygningen. Parken ble utpekt som Øvre Eiker kommunes "Tusenårssted".
Eikerplomma; Fossesholmeplene; Bestemoreplene	4.22	Fruktsorter som skal være særegne for Eiker og som bør bevares som biologiske kulturminner.

Krokvannsdammen på Holtefjell er en av mange stein- og torvdemningene som ble anlagt på 1700-tallet for å regulere vassdragene. Både hver enkelt demning – og ikke minst summen av dem – viser hvor viktig vannkraften var både for bergverksdrift, sagbruksnæring og annen industri.

FOTO: BENT EK

6. Sammendrag

Denne rapporten er laget på oppdrag fra Øvre Eiker kommune, Buskerud fylkeskommune og Riksantikvaren som et ledd i arbeidet med en kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer i Øvre Eiker. Den bygger på Eiker Arkivs kulturminneregister, som er et resultat av flere tiår med frivillig registreringsarbeid.

Vurderingen av verneverdien er gjort i samarbeid med dem som har bidratt i registreringsarbeidet, samt med Øvre Eiker kulturminneråd. Den bygger først og fremst på det enkelte objektets verdi som kulturminne i seg selv, samt potensiale for bruk i forbindelse med formidling av kulturarven. Det er dessuten tatt hensyn til de kulturmiljøene som er foreslått i fagrapportene om arkeologiske kulturminner og kulturminner fra nyere tid.

I hovedavsnitt 4 er det en omtale av 310 utvalgte kulturminner, basert på kategoriene i Riksantikvarens håndbok for lokal kulturminneregistrering. Hvert objekt er vurdert med verneverdi «svært høy», «høy», «middels» eller «lav».

Hovedavsnitt 5 inneholder en oppsummering av de foreslåtte kulturmiljøene, samt en oversikt over de enkeltobjektene som er vurdert med verdi «svært høy» og «høy». Dette omfatter:

- Enkeltobjekter i 9 av de foreslåtte kulturmiljøene i fagrapport 1, hvorav 1 vil innebære en utvidelse
- Enkeltobjekter i 4 av de foreslåtte kulturmiljøene i fagrapport 2, hvorav 1 vil innebære en utvidelse
- 11 kulturmiljøer som ikke er foreslått i de to andre fagrapportene
- 7 kulturminneobjekter med verneverdi «svært høy»
- 13 kulturminneobjekter med verneverdi «høy»

Hokksund, april 2017

Bent Ek